

Ahmed Cevdet Paşa'nın Tefsir İlmine Katkısı ve *Tercüme-i Şerife* Adlı Eseri

*Emine ARMAĞAN** / *Necmettin GÖKKİR***

Öz: Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanının ardından başlatılan reform süreci pek çok alanı olduğu gibi ilmi çalışmaları da etkilemiştir. Kur'an ve tefsir ilimlerinde geleneksel yöntemlerin devam etmesinin yanı sıra ilk Türkçe Kur'an tercümesinin basımı gibi icraatlar yeni tercüme yazılmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada dönemin önemli şahsiyetlerinden Ahmed Cevdet Paşa'nın tercüme ve tefsir faaliyetleri araştırılarak *Tercüme-i Şerife* isimli eseri hakkında analizler yapılmıştır. İlim dünyasının haberdar olmadığı bu eserin tanıtımı yapılarak tefsir ilmi bakımından özellikleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, *Tercüme-i Şerife*, Cevdet Paşa, Tefsir.

Ahmed Cevdet Pasha's Contribution to Tafsir Genre and his work *Tercume-i Serife*

Abstract: Period of reform that starts with the announcement of Tanzimat (Reorganization) affected scientific studies alongside so many areas. Alongside continuation of traditional methods in the genre of the Qur'an and its interpretation, activities such as printing of first Turkish translation of the Qur'an lead up to write new translations. In this study, scientific activities of Ahmed Cevdet Pasha who is the crucial political figure in Tanzimat Era in the field of translation and interpretation of the Qur'an have been studied and more particularly his work of translation and interpretation of the Qur'an namely *Tercume-i Serife* that has been recently explored in the Library has been critically analysed. This work, which is not known in the world of academics so far, has been introduced and also its features have been studied from the point of Qur'anic studies.

Keywords: Ottomans, *Tercüme-i Şerife*, Cevdet Paşa, Exegesis.

İktibas / Citation: Emine Armağan, Necmettin Gökür, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tefsir İlmine Katkısı ve *Tercüme-i Şerife* Adlı Eseri", *Usûl*, 20 (2013/2), 141 - 180.

* Öğretmen, Körfez Anadolu İmam Hatip Lisesi.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD Öğretim Üyesi.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla askeri, mali ve teknik alanlarda reform faaliyetleri başlamış, hukuk ve eğitim alanlarının modernizasyonu da bunları takip etmiştir. Batılılaşma ve yenilik söylemlerinin hız kazandığı bir dönemde ilim ve siyaset sahnelerinde aktif rol oynayan Ahmed Cevdet Paşa entelektüel kişiliğiyle devrine damgasını vurmuştur. Tarih, hukuk, edebiyat, eğitim, mantık sahalarındaki eserleriyle Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel ve siyasi hayatına katkıda bulunmuştur. Dönemin önemli olaylarına şahitlik eden Cevdet Paşa, çok yönlü bir devlet adamı portresi çizmektedir. Modernizm ile gelenek arasındaki muvazenenin korunmasına yönelik bir tutum içinde olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa modernleşme sürecinde rol oynayan önemli ilim ve devlet adamlarından birisi olmakla beraber aynı zamanda Kur'an ve Tefsir alanında da yapmış olduğu çalışmalarla da adını duyurmuştur. İlk Kur'an basımındaki rolü, Kur'an tarihi ile ilgili Osmanlı'da yazılan ilk eser kabul edilen *Hülâsatü'l-Beyân fi Te'lîfi'l-Kur'ân* adlı eseri ile Cevdet Paşa Tefsir ilmine dair yaptığı katkılar bunlarla sınırlı değildir. Bugüne kadar sadece adını duyduğumuz fakat gün yüzüne çıkmamış *Tercüme-i Şerife* adlı eseri Cevdet Paşa'nın tamamlanmamış ve basımı yapılmamış bir tefsir olup Bakara sûresi ile Âli İmran suresinin ilk 3 ayetinin tercüme ve tefsirinin yapıldığı bir çalışmadır. Eser bir yüksek lisans tezine konu edilmiş¹ ve gün yüzüne çıkarılmıştır. Eserin matbu nüshasının olmayışı ve mevcudiyetinden söz eden müelliflerin yeri hakkında bilgi vermemeleri esere ulaşmakta güçlük sağlasa da, kütüphane kayıtlarında yapılan dikkatli bir çalışma ile esere ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, Ahmed Cevdet Paşa'nın Tefsir ilmine yaptığı katkılar kısaca hatırlatılacak ardından da, *Tercüme-i Şerife*'nin Cevdet Paşa'ya nispeti husu-

¹ Tez, Doç. Dr. Necmettin Gökkr'ın danışmanlığında Emine Armağan tarafından hazırlanmıştır. Konu "*Tanzimat Dönemi Tefsir Matbuatı ve Denetiminde Osmanlı Devlet Politikası*" başlıklı 113K241 numaralı TUBİTAK projesi çerçevesinde ele alınmıştır. Tezde *Tercüme-i Şerife* adlı eserin orijinal nüshası, Osmanlıca tahkikli metni ve transkripsiyonu yapılmış ayrıca eserin Cevdet Paşa'ya olan aidiyeti ispatlanmış ve eserden yola çıkılarak Ahmed Cevdet Paşa'nın yorumlama yöntemi ve temel kaynakları tespit edilmiştir. Daha Fazla bilgi için bkz: Emine Armağan, *Ahmed Cevdet Paşa ve Tercüme-i Şerife*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

sunda elde edilen veriler değerlendirilecek ve *Tercüme-i Şerife*'nin özellikleri, yöntemi ve Kur'ân ilimleri açısından ele alınan unsurları irdelenerek özlü bir biçimde aktarılacaktır. Bu çalışma ile Osmanlı'nın son dönemlerinde siyasi olumsuzlukların eğitimi ve ilmi faaliyetleri akamete uğrattığı algısının Ahmed Cevdet Paşa gibi kıymetli ilim adamları tarafından yazılan eserlerin gün yüzüne çıkmasıyla değişiklik göstereceğine inanıyoruz. Ayrıca adından bahsedilmesine rağmen gün yüzüne çıkmamış bir eserin tanıtımını yaparak, akademik çalışmalara bilimsel katkısını göstermenin yanında hiç şüphesiz Osmanlı Tefsir tarihinde yer alan önemli bir eserin varlığını da ispatlamış olacağız.

I. AHMED CEVDET PAŞA'NIN HAYATI VE TEFSİR İLMİNE KATKISI

Ahmed Cevdet Paşa 26/27 Mart 1822 (13/14 Recep 1238) yılında Osmanlı'nın Tuna eyaletindeki Lofça kasabasında dünyaya geldi. Ahmed Cevdet Paşa eğitime Lofça'da başlamış, 1839 yılında İstanbul'a gelerek dönemin önemli hocalarından ders almıştır.²1844'te Rumeli Kazaskerliğine bağlı Premedi kadılığıyla ilk resmi görevine başlayan Cevdet Paşa, kendisine tevdi edilen vazifelerle Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından biri haline gelmiştir. Tarih, hukuk, dil, mantık, tefsir gibi birçok alanda önemli eserlere imza atmıştır. Paşa siyasi hayatı bıraktıktan sonra vaktini ilmi çalışmalarına ve çocuklarına ayırmıştır. Kısa bir hastalıktan sonra 26 Mayıs 1895'te Bebek'teki yalısında vefat etmiş ve Fatih Sultan Mehmet Türbesi haziresine defnedilmiştir.³

A. *Hülâsatü'l-Beyân fi Te'lifi'l-Kur'ân*

Hülâsatü'l-Beyân fi Te'lifi'l-Kur'ân adlı eser 1303/1885 yılında Karabet ve Kasbar matbaasında 26 sayfadan oluşan bir risale niteliğinde basılmıştır. Kur'ân-ı Kerim tarihinin Arapça olarak kaleme alındığı eser Kur'ân tarihi

² Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. VII, s.443.

³ *A.g.e.*, c.VII, s. 445.

eserlerinin ilki olma niteliğini taşımaktadır.⁴ 1989 yılında Ali Osman Yüksel tarafından *Muhtasar Kur'ân Tarihi* adıyla tercüme edilmiştir.⁵

Hülâsatü'l-Beyan fi Te'lifi'l Kur'ân, Kur'ân-ı Kerim'in nüzülü, suhuf ve mushaf kavramları, inzâlin anlamları ve nüzul süresi, vahiy kâtipleri, sahabe arasındaki kurrâ ve mertebeleri, Kur'ân'ın cem'i, kıraat ihtilafları ve kaynakları, Hz. Osman(r.a.)'in mushafı çıgaltmasındaki hadiseler, Abdullah b. Mesud(r.a.)'in muhalefeti, Hz. Hafsa'nın mushafının sonu, âyet ve sûrelerin tertibi gibi meseleleri konu edinmektedir. Ahmed Cevdet Paşa eserinin yazılış sebebini *Tezâkir* isimli kitabında şu şekilde anlatır: “*Mahkeme-i Temyiz reîs-i evveli Rıza Beyefendi'nin iltimâsı üzerine te'lif-i Kur'ân hakkında Arabiyyü'l-ibâre bir risâle kaleme alındı ve Hülâsatü'l-Beyân fi Te'lifi'l Kur'ân tesmiye olundu.*”⁶

Cevdet Paşa ifadesinde Temyiz Mahkemesi birinci başkanı Rıza Bey'in ricası üzerine eserini kaleme aldığını belirtmektedir. 19.yy.'da Avrupa'da Nöldeke ile başlayan Kur'ân tarihi tartışmaları İslam âlemine de yansımıştır. Bu sebeple zuhur eden tartışmalara cevap niteliği taşıyacak Arapça bir eser yazılarak batılı ilim adamlarının da istifadesine sunulması amaçlanmıştır. Nitekim Cevdet Paşa'nın değindiği konulara bakıldığında açıkça isim zikretmese de müsteşriklerin eleştirdikleri konulara temas ettiği görülmektedir.⁷ Eser boyutları bakımından risale niteliği taşısa da muhteva olarak özlü bir anlatımı benimser. İslam geleneğinin tefsir, hadis ve tarih kaynaklarını referans göstererek meseleleri izah etmektedir. Eserin sonunda bu kitabı kendi arzusuyla yazmadığını açıkça dile getirir:

“وهذا آخر ما لزم على جمعه لرضا من حملنى على هذا التأليف
Beni bu eseri yazmaya sevked[er]i memnun etmek için derlenmesi [söylenmesi] gerekenlerin

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Hülâsatü'l-Beyan fi Te'lifi'l-Kur'ân*, İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, h.1303/m.1886.

⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Muhtasar Kur'ân Tarihi*, trc: Ali Osman Yüksel, İstanbul, Bayrak Yayınları, 1989, s.7.

⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir (40-Tetimme)*, s.228.

⁷ Bilal Gökür, “Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'ân'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVII, 2012, s.13.

sonu...⁸ şeklindeki beyanı bu tartışmalara cevap vermesi yönünde bir isteğin oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu beyan aynı zamanda Kur'ân tarihi hakkında Avrupa'da ortaya çıkan oryantalist fikirlerin İslam dünyasında yankı bulduğunun açık ifadesidir.

B. *Lâhika-i Şerife*

Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân tercümesine yazdığı mukaddimesinde "Kur'ân-ı Kerim'de mükerreren mezkûr olan ve aynıyla lisan-ı Türkiyyeye tercümeleri kabil olmayan lügat-ı şerifeyi beyan ve izah için elif bâ tertibi üzere bir *Lâhika-i Şerife* tahrir ile iş bu *Tercüme-i Şerife*'ye ilhâk kılınacaktır"⁹ diyerek ifade ettiği eseridir. *Tercüme-i Şerife* ile eş zamanlı olarak yazıldığı anlaşılan *Lâhika-i Şerife*, Türkçeye doğrudan tercüme edilemeyen Kur'ân lafızlarının izahı için hazırlanmış bir lügattir.

Süleyman Tevfik'in *el-Beyan fi Âyâti'l-Kur'ân* adlı Kur'ân tercümesinin sonunda "*Lügât-ı Kur'âniyye hakkında Lâhika-i Şerife*" başlığıyla basımı yapılmıştır. On beş sayfadan oluşan eserin her sayfasında iki sütun bulunmaktadır. Elif'ten başlayarak He harfine kadar alfabe sırasına göre kelimeler izah edilmektedir. 111 kelimededen müteşekkildir.¹⁰ Basımı yapılan *Lâhika-i Şerife*'nin ilk sayfası örnek olarak verilmektedir.

⁸ Cevdet Paşa, *Hulâsatu'l-Beyan*, s.26.

⁹ *el-Beyan fi Âyâti'l-Kur'ân*, haz: Osman Raşid Efendi, Halis Efendi, Mehmed Zihni Efendi, Faiz Efendi, Aydoslu Tevfik Efendi, 2. bs., İstanbul, Türk Neşriyat Yurdu, 1928, s. 4-5.

¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Lâhika-i Şerife*, 2. bs., İstanbul, Türk Neşriyat Yurdu, 1928, s.577.

Resim-1: *Lâhika-i Şerife*'nin ilk sayfasının örneği.

Lâhika-i Şerife'de ele alınan kelimelerin hemen hepsi Bakara sûresinde geçen kelimelerdir. Cevdet Paşa Kur'ân'da birden fazla zikredilen ve Türkçeye tek kelimeyle tercümesi mümkün olmayan kelimelerin seçildiğini belirtir. Dizilimde kavramları asıl harfleriyle sıralamakla birlikte müştak kelimelerin de esas alındığı görülür. Elif babındaki اذن, اجابت, امر, ال, ارسال, استكبار, kelimeleri kök harflerine göre bir sıralamanın yapılmadığına örnek olarak gösterilebilir.

Maddelerde lügavi yahut istilahî manadan sadece biri verilmektedir. Bazı maddelerde ise kelimelerin hakiki anlamlarıyla birlikte istilah manaları da zikredilmektedir. “*feth-i sîn kesr-i fâ ile kaçık, yani akli hafif ve re'yi zayıf ve vakur olmayan kimesne demektir. Cahil ve nâdân olan kimseye dahi itlak olunur. Istilah-ı fukahada sefih müsrif manasına olup ahmak ve şaşkın olan kimesne dahi sefih addolunur*”¹¹ diyerek sefih maddesinin hem lügat hem de istilah manasını vermektedir.

¹¹ Cevdet Paşa, *Lâhika-i Şerife*, s.8.

Türemiş kelimelerin asılları da verilerek anlamı açıklanır. Örneğin; انفاق maddesinin harc ve sarf etmek manasında نفقة kelimesinden müştak olduğunu belirtir.¹² Nafaka lafzının masraf manasına geldiğini ifade eder.

Çoğul isimlerin zikredildiği maddelerde müfred halleri verilir. بينات maddesinde “*şahitlere aşikar deliller, vazih mucizeler*”¹³ manasını zikrettikten sonra kelimenin müfredi بينه'dir, der. Aynı şekilde müfred isimlerin çoğul halleri de verilir. Zaman zaman kıraattaki farklılığa göre anlam değişiklikleri de belirtilir. Örneğin; ميت maddesinde “*Ya-i sakine ile ölü demektir. Cem'i اموات gelir. Ya-i müşeddede ile ölücü ve ölecek ve ölmeye salih olan demektir. Cem'i ميتون gelir*”¹⁴ şeklinde açıklanmaktadır.

Lâhika-i Şerife'de halkın anlayışına muvafık sade bir dil kullanımı esas alındığından dönem itibarıyla tedavülde bulunan kelimeler eserde kendini göstermektedir. Bu nitelikteki kelimelerden örnekler şöyledir:

Tebşir: mesrude etmek, mutlulamak./ **Tasdik:** gerçeklemek./ **Hac:** ihram bend./ **Halim:** mülayim olan./ **Hudu':** serfüru eylemek./ **Rab:** Cenab-ı perverdekâr Tealâ./ **Rikkat:** mihribanlık./ **Zelle:** ayak sürçüp kaymak./ **Sefih:** kaçık, akli hafif./ **Tağut:** pişvayı dalalet./ **Tayyib:** pak, pakize./ **Alim:** bilgiç./ **Ğufran:** yarlıgamak./ **Ğaffar, Ğafur:** yarlıgayıcı./ **Müttaki:** perhizkâr./ **Mesabe:** meşve-retgâh.

Lâhika-i Şerife'de kaynak olarak Râgıb el-İsfahânî'nin *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân* adlı eserinden istifade edildiği düşünülmektedir. Metodu itibarıyla iki eserin birbirinden farklı olduğu görülür. Râgıb el-İsfahânî eserinde kelimeleri kök harflerine göre sıralayarak bunlardan müştak olan kelimeleri zikredildikleri âyetle beraber vererek muhtemel manalarını açıklar. *Lâhika-i Şerife*'de ise sıralama kelimelerin kök harfleriyle olmayıp müştaklarına nadiren yer verilmektedir. Âyetler zikredilmeksizin genellikle kelimenin muhtemel manası izah edilir. *el-Müfredât*'taki kelimelerle karşılaştırıldığında tamamı bulunmasa da birbiriyle uyuşan maddeler bulunmaktadır. Bu maddelerdeki açıklamaların birbirine paralel oldukları tespiti ile Cevdet Paşa'nın bu eserden istifade ettiği-

¹² A.g.e., s.2.

¹³ A.g.e., s.3.

¹⁴ A.g.e., s.13.

ni söyleyebiliriz. “Arş” kelimesinin izahı buna örnek olarak verilebilir. Cevdet Paşa arş kelimesini “*Sakf demektir. Ve padişahın taht ve seririne dahi arş denilir. Ve ulv ve rifat ve mecd ve şan manasında isti’mal olunur. Ve arşı’r-rahman bir cürm-i azim ve âlidir ki mikdar-ı cesametini ancak Allah Teâlâ Hazretleri bilir. Nitekim kürsi hakkında mervi olan bir hadis-i şerifde ‘yedi kat gökler ve yerler kürsiye nisbetle ancak bir ovada bir halka gibidir. Arşın kürsiye nisbetle fazlı dahi ovanın halkaya nisbetle olan fazlı gibidir’ deyu buyurulmuştur. Ve inde’l-hukema arş felek-i atlasdır ki mecd ve cihat-ı ulv olan felek-i a’zamdır. Kâffe-i mevcudatı muhitdir.*”¹⁵ şeklinde açıklamaktadır.

el-Müfredât’ta ise buna paralel bir izah görülmektedir: “Arş kelimesinin kök anlamı tavanı olan şeydir. Yüksekliği dikkate alınarak sultanın oturduğu tahta arş denmiştir. Arş kelimesiyle izzet, güç ve devletten kinaye yapılır. Allah’ın arşı, insanın isminden başka hakikatini bilmediği şeylerdendir, avamın sandığı gibi değildir... Bazılarına göre arş, Felek-i Â’lâ’dır; kürsi ise yıldızlar feleğidir. Bu görüşü ileri sürenler, Hz. Peygamber’in şu hadisini delil getiriyorlar: Yedi gök ve yedi yer tabakası, Kürsi’ye göre sadece çöle atılan bir halka gibidir. Kürsi de Arş’a göre öyledir.”¹⁶

Râgıb el-İsfahânî’den 250 yıl sonra yazılan es-Semin el-Halebî’nin *Umde-tü’l-Huffaz fi Tefsiri Eşrafi’l-Elfaz* isimli Kur’ân sözlüğü metot olarak *Müfredât*’ı takip etmektedir.¹⁷ Fakat eserin *Lâhika-i Şerife* ile ortak bir noktası bulunmamaktadır. Osmanlı dönemindeki Kur’ân sözlükleri araştırıldığında “Abdüllatif İbn Melek- *Lügat-i Ferišteoğlu*, Abdülmecid İbn Ferište-*Lügat-i Kanûn-i İlâhî*, Murâd Buhârî - *Câmi`u’l-Müfredâtı’l-Kur’âniyye*, Hâherzâde İsmâil Efendi - *Minhâcü’l-Beyân fi Tefsîri Lügati’l-Kur’ân*, Muhammed Said Efendi - *Takdimetü Ragaibi’l-Furkan fi Tercemeti Garîbi’l-Kur’ân*” eserleri gibi zengin bir Arapça literatür karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Bu eserlere bakıldığında

¹⁵ A.g.e., s. 9-10.

¹⁶ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât-i Elfazi’l-Kur’ân*, tahkik: Safvan Adnan Davudi, C:II, Dımaşk, Daru’l-Kalem; Beyrut, Daru’ş-Şamiye, 2002, s.558-559.

¹⁷ Muhammet Abay, “*Hahezade’nin Minhacu’l-Beyan Adlı Kur’ân Sözlüğünün Tahkiki (Dad Harfine Kadar)*”, Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s.10.

¹⁸ Abay, “*Hahezade’nin Minhacu’l-Beyan Adlı Kur’ân Sözlüğünün Tahkiki (Dad Harfine Kadar)*”, s.4.

Tercüme-i Şerife'nin yöntemiyle münasebetin bulunmadığı, madde seçimlerinde dahi uyuşmazlıkların olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda Cevdet Paşa, Râgıb el-İsfahânî'den büyük ölçüde yararlanmış olup ayrıca Kur'an tefsirlerinden istifade ettiği kanaati hâsıl olmaktadır. Cevdet Paşa'nın bu eseri, Kur'an lügatı alanında Türkçedeki özgün çalışmalardan birisi olarak kabul edilebilir.

C. Osmanlı'da İlk Mushaf Basımına Katkısı

Osmanlı'da matbaacılık faaliyetleri Said Paşa ve İbrahim Müteferrika'nın teşebbüsüyle başlamış, ancak Patrona Halil isyanının çıkmasıyla basım faaliyetleri durdurulmuştur. 1744 yılında Yenişehir Müftüsü Abdullah Efendi'nin kitap basılmasının caiz olmasıyla ilgili yeni bir fetva vermesiyle basım faaliyetleri tekrar başlamış olsa da dini ilimleri konu edinen kitaplar basılmamaktaydı.¹⁹ Basım faaliyetini anlatan Cevdet Paşa bu durumu şöyle ifade etmektedir:

*“Matbaacılıkta tazime aykırı düşen işler varsa da mücellidin müştâ ile vurması ve kitaplar cenderede sıkmak fıkıh ilmi usullerine göre bilinen bazı meselelerde (el-umuru bi-makasıdıha) hükmünce Kur'an-ı Kerim'in yaprakları dağılıp orada burada kalmaktansa ciltlenmesi caiz olduğu halde şer'i kitapların çoğaltılması 'niyet-i hayriye'si ile basılmalarında mahzur görülmeyerek sonra isteklilerin menfaati için şer'i kitaplar da basılarak bütün fen sahipleri istifade etmişlerdir.”*²⁰

Cevdet Paşa başlangıçta dini kitapların basımına izin verilmediği, ancak maksat ne ise hükümlerin de ona göre verileceği kuralına göre daha sonra dini kitapların basımına müsaade edildiğini söylemektedir. Matbaanın yaygınlaşmasıyla basılacak kitapların çeşitleri konusunda ihtilafların ortaya çıktığı görülmektedir. Öncelikle kitabın basılması tartışılmış, basım faaliyetlerinin artmasının ardından da basılacak kitapların türleri tartışılmıştır. Başlangıçta dini kitapların basılması bir saygısızlık sayılırken bu işin zamanla Kur'an'ın basılmasına kadar geldiğini görmekteyiz.

¹⁹ Osman Keskiöğlü, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987, s.145.

²⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (yayına hazırlayan: Dünder Günday), İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966, c.I, s.112.

Mushaf basımı artış göstermesine rağmen İstanbul'da hükümet tarafından basıma izin verilmiyordu. Gayr-ı resmi olarak İstanbul'da da basım faaliyetleri ortaya çıkmıştı.²¹ Ahmed Cevdet Paşa *Tezâkir*'inde; Bâb-ı Âli'nin uzun zaman-
dır mushaf basımını istediğini, ancak fetva alınamadığından tereddüt içinde olduğunu söyler. İranlıların Valide Hanı'nda ve birkaç yerde gizlice Kur'an bastıkları duyulmuş, basılan mushaf parçalarının bakkal dükkânlarında görülmesi Şeyhülislamlik tarafından şikâyet konusu olmuştu. Bu sırada Fransa'da Hafız Osman hattıyla bastırılan Kur'an Dersâadet'e getirilerek Bâb-ı Âli'de satışına izin verilmiştir. Yazılarının tam olarak çıkmadığı, bu sebeple Matbaa-ı Âmire'de gerekli ihtimamın gösterilmesi sûretiyle bir mushaf basılması yönünde tartışmalar ortaya çıkmıştır. Vekiller arasında yapılan müzakereler neticesinde mushafın basımı görevi Cevdet Paşa'ya verilmiştir.²²

Şeyh Hamdullah adıyla meşhur olan Hamdullah Ağâh Efendi (v. 1530) hat sanatının en üst seviyedeki üstadlarından kabul edilmektedir. Ömrünü hat sanatına adanmış olan Şeyh, yazdığı Kur'an-ı Kerim'lerden en güzeli olduğuna kanaat getirdiği mushafı Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hediye etmek maksadıyla Medine'ye göndermiştir.²³ Manisalı olan ve babası şekercilik yaptığından "Şekercizade" lakabıyla tanınan Seyyid Mehmed ünlü hattatlardandır. Bir üstadın yazı tarzını taklit etmede ustalaşmış olan Mehmed Efendi yazılarında "Şekerzade" imzasını kullanırdı. Sultan III. Ahmed tarafından Medine'ye gönderilerek oradaki Şeyh Hamdullah Efendi'nin mushafının aynısını yazması istenir. Hac vazifesini yaptıktan sonra Medine'ye giderek bir yılda Kur'an-ı Kerim'i tamamlamıştır. İstanbul'a döndüğünde mushafı tezhip ettirerek tahta yeni çıkan I. Mahmud'a hediye etmiştir.²⁴ İşte bu Kur'an-ı Kerim 1874'te Sultan Abdülaziz devrinde Maârif Nezareti tarafından bastırılmıştır. Cevdet Paşa bunu şöyle anlatır:

²¹ Osman Keskioglu, "Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: XV, 1967, s.131-132.

²² Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir (40 Tetimme)*, yay. haz: Cavid Baysun, C: IV, 2.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s.128.

²³ "Vekanüvis Cevdet Paşa Evrakı", *Tarih-i Osman-ı Encümeni Mecmuası*, No: 46, 1333.

²⁴ Muhittin Serin, "Şekerzade Seyyid Mehmed", *DİA*, C:XXXVIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s.489.

“... Ol nüsha Dersaadet'te reis-i huffaz olan Timur Hafız'a okutturuldu ve görülen yanlışlar asrımızda Şeyhul-Hattatin ve reisül-ulema olan İzzet Mustafa Efendi'ye tashih ettirildi ve asrımızda yeni zuhur eden aks-i ziya sanatında mahir olan Erkan-ı Harp Fotoğrafhanesinde müstahdem kolağası Hafız Ali Efendi marifetiyle tab'u temsil ettirildi.”²⁵

Yetmiş nüsha taş baskısı olarak bastırılan mushaf-ı şerif el yazması gibi aharlı kâğıtlara bastırılarak devletin ileri gelenlerine hediye edilmiştir. Bundan sonra mushafların basımı yaygınlaşmıştır. Matbaanın Avrupa'da kullanılmaya başlamasından 439 sene, Türkiye'ye matbaanın gelişinden de 152 sene sonra mushaf-ı şerif basımı gerçekleşmiştir. Kur'ân basımı ciddi bir konu olarak değerlendirilmiş, devletin önemli kademesinde bulunan Cevdet Paşa'nın eliyle gerçekleştirilmiştir.

Devletin bu icraatla Kur'ân-ı Kerim basımını kendi denetimi altına almak istediği görülmektedir. Cevdet Paşa Kur'ân'ın bakkalarda dahi satılır olmasından duyulan rahatsızlığı ifade etmiştir. Kur'ân'ın alışverişte kullanılacak bir mal olmadığı ve onun kutsallığının korunması gerektiği düşünülerek bu duruma hükümet tarafından el konulmuştur. 19 Ocak 1874'te Maârif Vekâleti tarafından valiliklere bir belge gönderilerek 850 tane Kur'ân'ın Yanya, Bosna, Trabzon ve İşkodra'da bulunan fakir çocuklara dağıtılması talimatı verilir.²⁶ Gönderilen bu belgenin tarihi de basılan mushafla aynı zamana rastlamaktadır. Devlet kontrollü bir şekilde Kur'ân dağıtımını yaparak başkaları tarafından ticaret malzemesi haline gelen basımlardan kurtulmak istemektedir. Sultan II. Abdülhamid dini kitapların doğru bir şekilde basılıp yayınlanmasına özen göstermiş, sömürgeye bulunan Müslümanlara dahi Kur'ân-ı Kerim'ler göndermeye çalışmıştır.²⁷

²⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir(40 Tetimme)*, s.129.

²⁶ Necmettin Gökçır, Necdet Yılmaz, “Osmanlı Arşivlerinde Kur'ân Ve Tefsir Konulu Belgeler”, *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-I-*, ed: Bilal Gökçır v.d., İstanbul, İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2011, s.39.

²⁷ *II. Abdülhamid ve Dönemi: Sempozyum Bildirileri*, haz: Coşkun Yılmaz, İstanbul, Seha Neşriyat, 1992, s.37.

II. AHMED CEVDET PAŞA'NIN *TERCÜME-İ ŞERİFE* ADLI ESERİ

A. Eserin Ahmed Cevdet Paşa'ya İsnadı

1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân Tefsirine İşaret Eden Eserler

Ahmed Cevdet Paşa ilim dünyasında pek çok eseriyle tanınmaktadır. Ancak ona ait bir Kur'ân tercümesinden haberdar olanlar oldukça azdır. Hayatı ve eserlerinin konu edildiği önemli kaynaklara bakıldığında *Tercüme-i Şerife* isimli Kur'ân tercümesinden²⁸ bahsedilmediği tespit edilmiştir. Örneğin; Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*²⁹ adlı eserinde ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin³⁰ Cevdet Paşa maddesinde eserden söz edilmemektedir.

Tercüme-i Şerife'den ilk olarak bahseden kişi Osman Nuri Ergin'dir. İstanbul şehremaneti ve vilayet mektupçusu olarak tanınan Ergin³¹ *Türkiye Maarif Tarihi* isimli eserinde Kur'ân'ın Türkçeleştirilme serüveninden bahsetmektedir. Cumhuriyet dönemindeki Kur'ân tercümelerini zikrettiği dipnotunda Cevdet Paşa'nın da Kur'ân tercümesine başladığını ancak bu tercüme tamamlamadığını ifade etmektedir. Dört defter dolduracak kadar yazdığı tercümenin Cevdet Paşa'nın vefatının ardından Beyazıt'ta İnkılâp Müzesi'ne satıldığını belirtmiştir. Cevdet Paşa'nın tercümesiyle eş zamanlı olarak 110 kelimedenden oluşan bir Kur'ân lügati hazırladığını, tercüme tamamlanamadığı için lügatin de tercümesi yapılan bölümü kapsadığını ifade etmektedir.³²

Tercüme-i Şerife'yi zikreden bir diğer kaynağımız Osman Keskiöglü'dür. "*Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*" adlı eserinde Cevdet

²⁸ Ahmed Cevdet Paşa "Kur'an tercümesi" kavramı ile "Kur'an Meali" kavramı yerine "Kur'an Tefsiri" kast etmektedir.

²⁹ Bursalı Mehmet Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, h.1333, c.II, s. 76-77.

³⁰ Halaçoğlu-Aydın, Cevdet Paşa", *DİA*, VII, s.443.

³¹ Müslüm Yılmaz, "Osman Nuri Ergin: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri (1883-1961)", *Türkiyat Mecmuası*, 2013, c.XXIII, s.146-147.

³² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C:V, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1943, s.1613.

Paşa'nın Kur'ân-ı Kerim'i tercüme etmeye başladığını ancak bu tercümeyi tamamlayamadığını söylemektedir.³³ Osman Keskiöglü'nün bu beyanı bizde tercümeyi gördüğü kanaatini oluşturmaktadır. Ayrıca Kur'ân'daki âyetlerden seçilen 110 kelimenin açıklandığı bir lügat-ı Kur'âniyye hazırladığını da belirtmektedir.³⁴

Kur'ân tercümesinden bahseden bir başka yazar ise Muhammed Hamidullah'tır. *Kur'ân-ı Kerim Tarihi (bir deneme)* adlı eserinde Cevdet Paşa'yı Lügat-ı Kur'âniyye yazarı olarak tanıtır. Ardından Osman Keskiöglü'nu referans göstererek Cevdet Paşa'nın yarım kalan bir Kur'ân tercümesi olduğunu zikreder.³⁵

Kur'ân basımı ve tercümesi faaliyetlerinin Tanzimat döneminde başladığını söyleyen Niyazi Berkes, Cevdet Paşa'nın bazı Kur'ân âyetlerini tercüme ettiği duyumunu almıştır. Berkes'e göre, Osmanlıca Arapça ve Farsça kelimeler ile zenginleşen bir dil olması sebebiyle o dönemde Kur'ân çevirisi için yeterli bir dil değildir. Osmanlıcanın, Arapça ve Farsçanın etkisinde kalmasında medreselerin rolü vardır. Berkes, medreselerin hem Arap dili hem de Türk diline hâkim olmayışlarının bunda etkili olduğunu belirttikten sonra, Cevdet Paşa'nın da Kur'ân'ın çevrilemeyeceğini anlayarak, okul çocukları için *Kıyas-ı Enbiya* ve *Tevarih-i Hulefa* adlı eserini yazdığını iddia etmiştir.³⁶

Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân tercümesi yazdığına dair bilgiler farklı kaynaklarda aktarılmaktadır.³⁷ Ancak bu tercümenin mevcut olduğu yer

³³ Osman Keskiöglü, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, 1. bs., İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1953, s.275.

³⁴ A.g.e., s. 275.

³⁵ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi: Bir Deneme*, çev: M. Said Mutlu, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1965, s.80. Ayrıca bkz. Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993, s.117.

³⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz: Ahmed Kuyaş, Ankara, Bilgi yayınları, 1973, s.257-258.

³⁷ Düccane Cündioğlu 1999 yılında Yeni Şafak gazetesindeki köşesinden Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân çevirisinin bulunduğunu ilan etmiştir. Uzun süredir bu tercümeyi araştırdığını ifade eden yazar tercümeyi bulduğunu söyler. Ancak o da mevcut tercümenin yeri hakkında bilgi vermemektedir. Bk. Cündioğlu, "İnanın

hakkında herhangi bir malumat verilmemektedir. Biz de söz konusu tercümeyle ilgili yaptığımız araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz bilgileri aktarmaya çalışacağız.

2. Tercüme-i Şerife'nin Tespiti

1928'de basılan Süleyman Tevfik'e ait olan *el-Beyan fi Âyâti'l-Kur'ân*³⁸ adlı Kur'ân-ı Kerim tercümesinin başında Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdığı bir mukaddime bulunmaktadır. Cevdet Paşa bu mukaddime Kur'ân tercümesi kaleme alacağından bahsetmekte ve tercümede kullanacağı bazı usul ve esasları sıralamaktadır. Aynı eserin son kısmında ise Cevdet Paşa'nın *Lâhika-i Şerife* adlı Kur'ân lügati yer almaktadır. Bu eserde Cevdet Paşa'ya ait olan mukaddime ve *Lâhika-i Şerife* onun Kur'ân-ı Kerim tercümesi yapıp yapmadığı hususunda bir şüphe uyandırmaktadır. Söz konusu mukaddimeyi gören araştırmacılardan bazıları Süleyman Tevfik'in tercümesini Cevdet Paşa'ya atfetmişlerdir. Bazıları ise bahsi geçen tercümeden kastın ne olduğuna anlam verememiştir. Bunun yanı sıra bir kısım araştırmacılar Cevdet Paşa'nın müstakil bir Kur'ân tercümesi yazdığı sonucuna ulaşmışlardır.³⁹

Cevdet Paşa sağlığında iki yüz civarında eserini Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'ne vakfetmiştir. Vefatından sonra da diğer kitapları kızı Fatma Aliye Hanım'a intikal etmiştir.⁴⁰ Fatma Aliye Hanım babasının eserlerinin basımına ehemmiyet vermiş, *Kısas-ı Enbiya*'nın on iki cüzünün eksiksiz şekilde basılma-

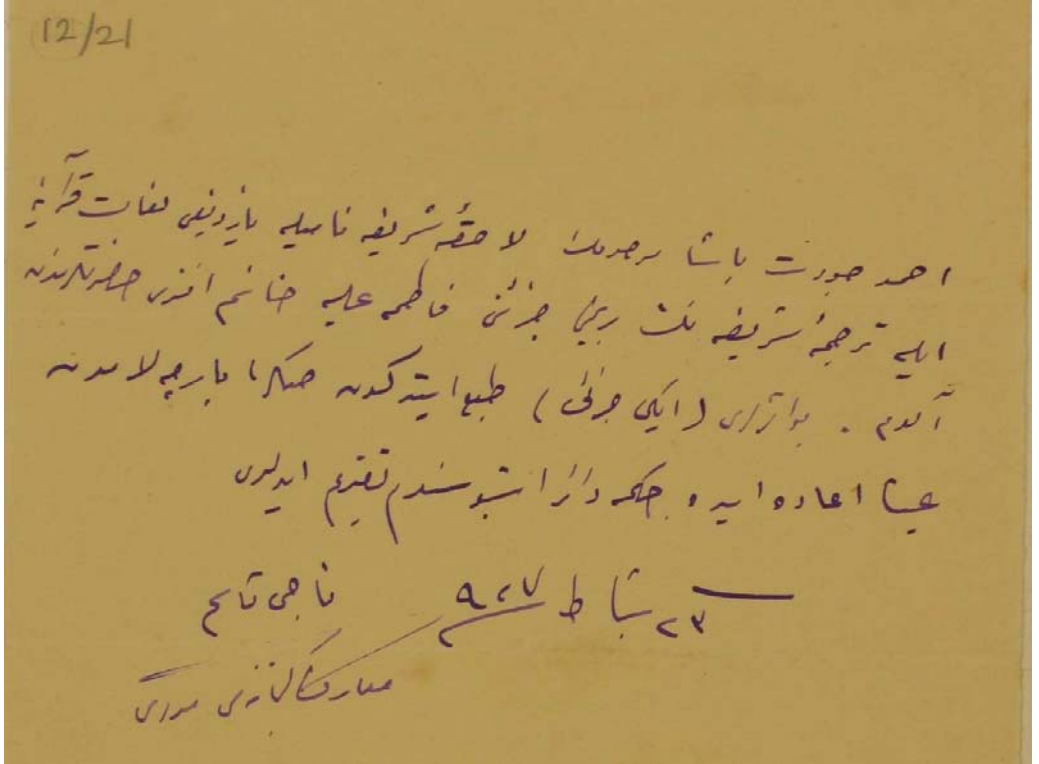
Bana, Yarın Yine Kıyamet Kopacak!” Yeni Şafak Gazetesi 9 Şubat 1999; “*Müjde! Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân Çevirisi Bulundu*”, Yeni Şafak Gazetesi 10 Şubat 1999; “*Ahmed Cevdet Paşa'nın Türkçe Kur'ân Çevirisi*”, Yeni Şafak 11 Şubat 1999; “*Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân Çevirisi Üzerine Birkaç Not*”, Yeni Şafak, 13 Şubat 1999. Ayrıca 1996 yılında Cevdet Paşa'nın *Lâhika-i Şerife* ve Kur'ân ayetlerinden örneklerin yer aldığı “*Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân-ı Kerim Tercümesine Dair Tamamlanmamış Bir Eseri*” ismiyle Ahmed Cevdet Paşa Kitabı'nda yayıma hazırlamıştır. Ancak kitabın basımı yapılmamıştır.

³⁸ *el-Beyan*, s.3.

³⁹ Cündioğlu, “*Müjde! Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân Çevirisi Bulundu!*”, s.9.

⁴⁰ Nail Bayraktar, Atatürk Kitaplığı Belediye yazmaları, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'ân-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu, İstanbulBüyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 1997, s. 95.

sını sağlamıştır.⁴¹ Cevdet Paşa'nın eserleri arasında basımı yapılan bir Kur'ân tercümesi olmadığından Kur'ân ve tefsire yönelik çalışmaları bilinmemektedir. Araştırmalarımız esnasında elde ettiğimiz bir senet bu kanıyı değiştirecek niteliktedir. Senette Maarif Kütüphanesi müdürü olarak tanınan Naci Kasım isimli yayıncının Ahmed Cevdet Paşa'nın *Lâhika-i Şerife*'si ve *Tercüme-i Şerife*'sinin birinci cüz'ünü kızı Fatma Aliye hanımdan basımını yapmak üzere aldığı belirtilmektedir. (bkz. Resim-2).

Resim-2: Maarif Kütüphanesi müdürü Naci Kasım'ın Fatma Aliye hanıma verdiği senet.

Belgenin transkripsiyonu:

“Ahmed Cevdet Paşa merhumun *Lâhika-i Şerife* namıyla yazdığı *Lügât-ı Kur'âniyye* ile *Tercüme-i Şerife*'nin birinci cüz'ünü Fatma Aliye hanımefendi hazretlerinden aldım. Bu eserleri (iki cüz'ü) tab' ettikten sonra parçalamadan aynen iade edeceğime dair iş bu senedim takdim edildi.”

⁴¹ Halaçoğlu, Aydın, “Cevdet Paşa”, *DİA*, VII, s.449.

Senette görüldüğü üzere Naci Kasım isimli yayıncı *Lâhika-i Şerife* adlı *Lügât-ı Kur'âniyye* ile *Tercüme-i Şerife*'nin birinci cüz'ünü Fatma Aliye hanımdan almıştır. Aldığı iki cüz halindeki eseri, basımını yaptıktan sonra parçalamadan iade edeceğine dair bir senet hazırlayarak Fatma Aliye hanıma verdiğini belirtmektedir. *Tercüme-i Şerife* isminden söz edilerek yazılan iki cüzden bahsedilmesi Cevdet Paşa'nın Kur'ân tercümesini yazmaya başladığına işaret etmektedir. Naci Kasım bu eserleri müstakil olarak yayımlamadığına göre nerede kullanmıştır sorusu akla gelir. Süleyman Tevfik'in *el-Beyân fi Âyât-i'l-Kur'ân* ismiyle yayımlanan Kur'ân tercümesinde yayımcı olarak Naci Kasım'ın imzası görülmektedir. Dolayısıyla Cevdet Paşa'nın mukaddimesi ve *Lügât-ı Kur'âniyye*'sini bu eserde istimal etmiştir.

3. *Tercüme-i Şerife*'ye Nasıl Ulaştık?

Ahmed Cevdet Paşa'nın vefatından sonra kütüphanesinin kızı Fatma Aliye Hanım'a intikal ettiğini belirtmiştik. Beyazıt İnkılâp Müzesi'nce satın alındığı ifade edilen Cevdet Paşa'nın metrukâtı Fatma Aliye Hanım'ın terekesinden bu müzeye intikal etmiştir. Beyazıt İnkılâp Müzesi Osman Nuri Ergin'in de kurucularından olduğu İstanbul Belediye Müzesi ve Kütüphane'siyle bağlantılıdır. İstanbul'da ilk belediye kütüphanesi 1924'te İstanbul Şehremaneti Dairesi'nde oluşturulmaya başlanmıştır. Daha sonra toplanan koleksiyonlar bir komisyon tarafından 1929'da Şişli Atatürk Evi'ne (İnkılâp Müzesi) oradan da 1931'de Beyazıt Medresesi'ne taşınmıştır. Bu kütüphane 1939 yılında Belediye Müzesi ve Kütüphanesi adıyla yeniden açılmıştır. Satın alınan ve bağış yapılan kitapların artması nedeniyle müze kütüphaneden ayrılmıştır. Kitap koleksiyonlarının artması sebebiyle medrese yetersiz kalarak 1981 yılında Taksim'deki Atatürk Kitaplığı'na taşınmıştır.⁴²

Osman Nuri Ergin'in Beyazıt İnkılâp Müzesi olarak zikrettiği yer Beyazıt Medresesi'dir. Ahmed Cevdet Paşa'nın eserleri İnkılâp Müzesi'ne satılmış, oradan da Atatürk Kitaplığı'na nakledilmiştir. Fatma Aliye Hanım'dan alınan

⁴² İBB Taksim Atatürk Kitaplığı, <http://aturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php?dil=tr&p=1>, 20 Mart 2014.

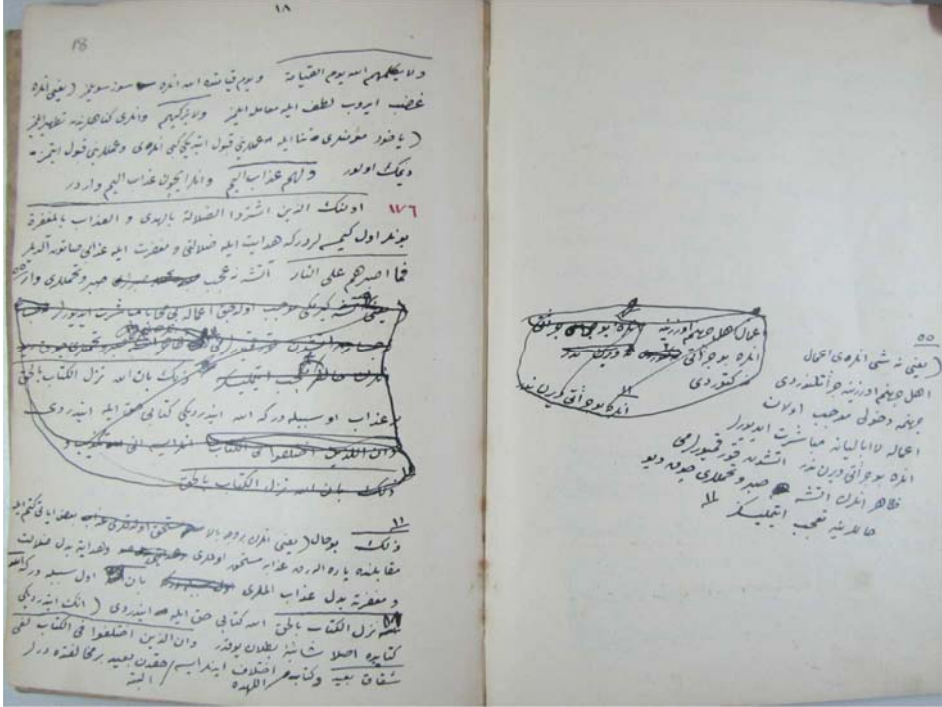
kitapların çoğu Cevdet Paşa'nın eserlerinin müellif nüshalarıdır.⁴³ Bu bilgiler ışığında Taksim Atatürk Kitaplığı'nda yapılan katalog taramalarında “*Kur’ân Tercüme ve Tefsiri*” ismiyle kaydedilen kitabın yazarı bilinmemekle birlikte “*Cevdet Paşa'nın el yazısı ile olduğundan tercümenin de ona aid olması muhtemeldir*” ibaresinin yazıldığını tespit ettik.⁴⁴ Eserin ilk defteri bulunmadığından kitabın yazarı tam tespit edilememiş ve Cevdet Paşa'ya aidiyetinin muhtemel olduğu kaydı düşülmüştür.

Tercüme-i Şerife adlı esere ulaşan Osman Ergin, Cevdet Paşa'nın Kur’ân tercümesi yazımına başladığını ve dört defterden müteşekkil tercümesini tamamlayamadığını zikretmektedir. *Lâhika-i Şerife* isminde 110 kelimelik bir Kur’ân lügati oluşturduğunu belirterek Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredâtu Elfâzi'l-Kur’ân* isimli eseriyle mukayese eder. *el-Müfredat*'ta 1621 kelimenin varlığını düşünerek Cevdet Paşa'nın lüğatinin Kur’ân'daki kelimelerin tamamını kapsamadığını belirtir. Lüğatin az sayıda kelimeyi ihtiva etmesini tercümeyleş zamanlı bir biçimde hazırlanmasıyla ilintilendirir. Cevdet Paşa tercümesini tamamlayamadığı için lügat çalışması da aynı şekilde yarım kalmıştır, diyerek tercümeyleş gördüğünü beyan eder.⁴⁵ Ergin'in verdiği bilgilerle elde ettiğimiz eser mukayese edildiğinde eserin dört defterden oluştuğu, eksik bölümlerinin olduğu ve eserde *Lâhika-i Şerife*'ye atıfların yer aldığı saptanmıştır.

⁴³ Bayraktar, *a.g.e.*, s.95.

⁴⁴ Nail Bayraktar, *Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu II*, İstanbulBüyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 1995, s.64.

⁴⁵ Ergin, *a.g.e.*, s.1613.

Resim-3: *Tercüme-i Şerife*'den bir örnek sayfa

Tercüme-i Şerife'deki yazı biçimi Cevdet Paşa'nın bilinen eserleri ile mukayese edildiğinde defterlerin "جزء اول", "جزء ثاني" şeklinde ayrılması, numaralanması ve yazı stilinde uyum olduğu görülmektedir. *Kur'ân Tercüme ve Tefsiri*" adıyla kütüphane kaydı yapılan *Tercüme-i Şerife* isimli eserin elde edilen diğer verilerle benzerliğinin tesadüf olmadığı kanaatindeyiz. Eserin ilk defterine ulaşılamamasına rağmen elimizdeki nüshalar tercümenin ona ait olduğunu gösteren işaretleri ihtiva etmektedir. Osman Ergin'in bahsettiği tercüme ile *Tercüme-i Şerife*'nin aynı nitelikleri taşıdığı gözlenmektedir.⁴⁶ Ayrıca *Tezâkir*, *Terceme-i Hâl*, *Ma'ruzat* vb. eserleriyle karşılaştığımızda yazı karakterlerindeki uyum câlib-i dikkattir. Elde edilen verilerden yola çıkarak *Tercüme-i Şerife*'nin Ahmed Cevdet Paşa'ya ait olduğunu söylememiz mümkündür. Mevcut defterler arasında eserin birinci cüzünün ve *Lâhika*'nın yer almıyor olması, Naci Kasım'ın basımı üzere aldığı bu cüzleri iade etmediğini düşündürmektedir.

⁴⁶ A.g.e., s.1613.

4. Cevdet Paşa'nın Kur'ân Tercümesine Yazdığı Mukaddime

Ahmed Cevdet Paşa tercümesi için yazdığı mukaddimenin basılmış olması bizim için önemlidir. Zira orada verdiği malumat Kur'ân tercümesi hakkında bize bilgiler sunmaktadır. Süleyman Tevfik'in Kur'ân tercümesinin baş kısmında yer alan Cevdet Paşa'ya ait mukaddime şu cümlelerle takdim edilmektedir:

“Cevdet Paşa merhumun tahrir buyurdıkları Kur'ân-ı Kerim tercümesinin mukaddimesi pek müfid bulunduğundan teberrüken derc edildi.”⁴⁷

el-Beyan fi Ayati'l-Kur'ân'da yayıncı Naci Kasım'ın mukaddimesinden önce Cevdet Paşa'nın kendi tercümesi için yazdığı mukaddimenin yer aldığı görülmektedir. Mukaddimenin içeriğinin faydalı bulunması sebebiyle nakledildiği söylenmektedir.

Mukaddime incelendiğinde Cevdet Paşa'nın Kur'ân'ın nüzülüyle ilgili bir takım bilgiler verdiği görülür. Mekki ve Medeni âyetlerden bahseder. Her peygamberin gönderildiği kavim içerisinde revaç bulan konularda mucizeler gösterdiğini belirterek Hz. Muhammed(s.a.v)'in mucizesinin Kur'ân olduğunu söylemektedir. Kur'ân âyetlerinin belagat özelliklerinin hiç kimsenin yetişemeyeceği ölçüde olduğunu, insanların onu geçmede aciz kaldığını ifade eder. Bu noktadan sonra konuyu Kur'ân'ın tercümesi meselesine getirir:

“Kur'ân-ı Kerim'in azıcık mezayâsına vakıf olabilmek için lisân-ı Arabda pek çok maharet lazımdır. Herkes lisân-ı Arabda olan meleke ve maharetinin derecesine göre onun zevkine varır.

Hakkıyla başka lisana tercümesi ise kabil değildir. Ancak Arapça bilmeyenlere sathice meâni-i ulyâsını tefhîm için mukaddemâ bazı zevat-ı kiram onu lisân-ı Türkiye tercüme etmişlerdir. Hâlbuki onların tabir ve ifadeleri ise lisân-ı asra muvafık değildir.

Binaen aleyh iş bu abd-ı kemîne Ahmed Cevdet İstanbul'da zebanzed olan ta'birât-ı Türkiyye ile Kur'ân-ı Kerim'in tercümesine mübâderet eylemiştir.

⁴⁷ *el-Beyan*, s.3.

Şöyle ki Ayât-ı Kerime'nin mealen tercümeleri yazılıp şerh ve izah için ilavesine luzûm görülen sözler dahi şöyle “(” bir kavs-pare ile asıl tercümeden fasl ve tefrik olunacaktır. Fakat Kur'ân-ı Kerim'de mükerreren mezkûr olan ve aynıyla lisan-ı Türkiye tercümeleri kabil olmayan lügat-ı şerifeyi beyan ve izah için elif bâ tertibi üzere bir lâhika-i şerife tahrir ile iş bu Tercüme-i Şerife'ye ilhâk kılınacaktır.”⁴⁸

Cevdet Paşa Kur'ân'ın başka dile hakkıyla tercümesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Ancak Arapça bilmeyenler için yüzeysel bir tercümenin yapılabileceğini kabul etmektedir. Bu manada bazı tercümelerin var olduğunu ancak maksada hizmet etmediklerini ifade etmektedir. Tercümelerdeki ifadelerin insanların kullandığı dile uygun olmadığını belirtir. Arap olmayan insanların Kur'ân'ı daha iyi anlaması için yazılan tercümelerin bu işlevi görmediklerini söyler. Kur'ân tercümesinin daha yalın bir dille yazılması gerektiği kanaatine sahiptir. Kendisi de asra uygun, herkesin anlayacağı sadelikte bir Kur'ân tercümesi yazmayı planlamıştır. Cevdet Paşa mukaddimesinde tercümede kullanacağı usul ve yöntemleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Öncelikle âyetlerin mealleri verilecek.
2. Daha detaylı bir şekilde açıklanmayı gerektiren âyetlerde meal ile tefsir arasına “(” şeklinde bir kavis işareti konularak meal ile tefsir birbirinden ayrılacak.
3. Kur'ân'da tekrar edilen ve Türkçeye aynen tercüme edilemeyen bazı kelimeleri izah için ayrıca bir Kur'ân lügati hazırlanacak.
4. Bu Kur'ân lügati elif-bâ sıralamasına göre yapılarak tercümenin sonuna eklenecektir.

Bu bilgiler ışığında *Tercüme-i Şerife* ile Cevdet Paşa'nın mukaddimesi arasındaki ilişkiye bakarak ortak noktalarına dair tespitler yapabiliriz. Ahmed Cevdet Paşa Kur'ân-ı Kerim tercümesine başladığını ve bunun için kullanacağı usulleri belirtmektedir. Bu usuller *Tercüme-i Şerife* adlı eser ile mukayese edildiğinde söz konusu yöntemlerin aynıyla kullanıldığı tespit edilmektedir.

⁴⁸ A.g.e., s. 4-5.

Mukaddimede zikredilen esasların tercümede zuhur ettiğini ifade edebiliriz. Nitekim *Tercüme-i Şerife*'de;

1. Âyetler zaman zaman bölünerek mealleri verilmiştir.
2. Mukaddimede belirtildiği gibi tefsire ihtiyaç duyulan âyetlerin meali ile tefsiri arasına “ (” şeklinde parantez açılarak âyetin tefsiri yapılmıştır. Âyetlerin ihtiva ettiği manaya göre uzun ya da kısa açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Bazen âyetin bir bütün olarak meali verildikten sonra tefsiri yapılmıştır. Bazen de âyeti ilgili yerden bölerek meali ve tefsiri yapıldıktan sonra âyete devam edilmektedir.
3. Mukaddimede Türkçeye izahı birebir yapılamayan kelimelerin *Lâhika-i Şerife* isimli Kur'ân lügatinde izah edileceği belirtilmiştir. *Tercüme-i Şerife*'de de bunun örnekleri bulunmaktadır. Bazı kelimelerin izahatı için “*Bunların tafsilatı Lâhika-i Şerife'dedir. Oraya bak*”⁴⁹ şeklinde atıf yapıldığı görülmektedir.
4. *Tercüme-i Şerife*'de referans olarak *Lâhika-i Şerife*'nin gösterildiği ve bahsedilen kelimelerin izahının orada mevcut olduğu görülmektedir.

Cevdet Paşa'nın tercümesi için yazdığı bilinen mukaddimesi ile *Tercüme-i Şerife* arasındaki münasebet dikkat çekicidir. Zira Cevdet Paşa'nın sıraladığı yöntemlerin istimal edilmiş halidir. Ayrıca *Tercüme-i Şerife*'deki bazı kelimelerin izahatı için “*Bunların tafsilatı Lâhika-i Şerife'dedir. Oraya bak*” ifadesinin kullanılması, atıf yapılan kelimelerin de *Lâhika-i Şerife*'de mevcut olması tercümenin Cevdet Paşa'ya ait olduğu kanaatini kesinleştirmektedir.

B. TERCÜME-İ ŞERİFE'NİN ÖZELLİKLERİ

1. Şekil Özellikleri

Tercüme-i Şerife'nin mevcut nüshası dört defterden müteşekkil olup toplam 131 varaktır. Defterlerin dışında iple tutturulmuş bir kapak bulunmaktadır. Eser müellif nüshası olduğundan müsvedde görünümündedir. Nüshaların yazı türü rikadır. Her sahifede satır sayısı farklılık göstermekle beraber ortalama olarak 17-20 satırdır. Ebatları 235x160 mm'dir.

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, y.y., t.y., 2/4.

Eser incelendiğinde eksik bölümlerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Defterlerin ilk sayfasında “ جزء ثاني ”, “ جزء ثالث ”, “ جزء رابع ”, “ جزء سادس ” şeklinde sınıflandırma yapılmıştır. Bu numaralandırmalar Kur’ân-ı Kerim’de bulunan cüzlere göre olmayıp defterlerin sıralarını ifade etmektedir. Birinci ve beşinci defter bulunmamaktadır. İkinci defter Bakara sûresinin 104.âyetinden başlanmaktadır. Dolayısıyla Fatıha sûresi ve Bakara sûresinin 103. âyetini ihtiva eden birinci defter mevcut değildir. Ayrıca beşinci defter Bakara sûresi 229-260.âyetleri ihtiva etmekte olup bu defter de elimizde bulunmamaktadır. Altıncı defter ise Al-i İmran sûresinin 3.âyetiyle bitmektedir. *Tercüme-i Şerife*’nin ilk defterlerinde âyetlerin tefsirine daha fazla yer ayrılırken son defterde âyetler sadece tercüme edilerek kısaca tefsir edilmektedir. Âl-i İmran sûresinden birkaç âyeti yazarak tefsir etmemesi ve defterin devamının boş kalması Cevdet Paşa’nın tercümeyle devam etmediği kanaatini oluşturmaktadır.

Ahmed Cevdet Paşa *Tercüme-i Şerife*’de âyetlere kırmızı mürekkeple numaralar koyup bazı âyetleri günümüzdeki mushaflardan farklı şekilde numaralandırmaktadır. Bakara sûresinin 114.âyetinin bir bölümünü 115.âyet olarak numaralandırmaktadır. Günümüzdeki mushaflarda 114.âyetin devamı sayılan *لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ* bölümünü 115.âyet olarak göstermektedir. Dolayısıyla ardından gelen âyet numaralarında kayma meydana gelmektedir. Her âyet bir fazlası olan rakamla numaralandırılmaktadır. Bu durum Bakara sûresi 176.âyete kadar devam etmektedir. *Tercüme-i Şerife*’de 176 olarak numaralandırdığı âyet Kur’ân tertibinde 175 ve 176.âyetlerin birleşiminden oluşmaktadır. 177.âyete geldiğinde ise sıralama normale gelmektedir. *Tercüme-i Şerife*’de 6.deftere başlandığında Kur’ân tertibinde Bakara sûresi 260.âyetin 261 olarak numaralandırıldığını görmekteyiz. Böylelikle Bakara sûresi 287 âyet olarak tamamlanmaktadır.

2. Muhtevası

Osmanlı’da Tanzimat döneminin ardından ulusçuluk düşüncesinin bir yansıması olarak Türkçe eser yazımı yaygınlaşmış,⁵⁰ Cevdet Paşa da gramer

⁵⁰ Mustafa Öztürk, “Son Dönem Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Kur’ân ve Tefsir Çalışmaları”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S: 1, Bahar 2014, s.16.

çalışmalarıyla dil konusunda yetkinliğini ortaya koymuştur. *Tercüme-i Şerife* için yazdığı mukaddimesinde isim zikretmeksizin *Tibyan ve Mevâkib* gibi Kur'ân tercümelerinin halkın diline inememelerini eleştirmiş⁵¹ bu eksikliği gidermek maksadıyla eserini yazdığını belirtmiştir. Âyetlerin çevirisinde ve tefsirinde kullandığı dil onun bu alandaki maharetini göstermektedir.

Eser muhteva bakımından Kur'ân'ın az bir kısmını içermektedir. Ancak müellifi olan Ahmed Cevdet Paşa'ya ait olması ve tefsir alanında bu tür bir eser yazmaya başladığının bilinmesi bakımından son derece önemlidir. Fatıha sûresinden başlayan *Tercüme-i Şerife*'de Kur'ânî tertibe riâyet edilmektedir. Âl-i İmran sûresinin başladığı bölüme gelindiğinde sûrenin Medeni olduğunu söyleyerek âyet sayısını zikretmektedir. Eserin ilk defteri elimizde bulunmadığından Fatıha ve Bakara Sûrelerinin başlangıcını görmemekle beraber onların da aynı nizam ile başladığını tahmin etmekteyiz. Âyetleri tercüme-tefsir usulünde ise önce âyetin mealini verir. Ardından bir parantez açarak tefsirini yapar. Tefsiri tercüme yapılan âyetlerde ise ayrıca tefsir yapılmaksızın diğer âyete geçilir.

Tefsir bölümünde âyetlerin muhtevasına göre rivâyetlere yer verir. Âyetlerin sebebi nüzülü olarak kabul ettiği bir yahut iki tane rivâyeti aktarır. Rivâyet tefsirlerinde görülen ard arda aktarım söz konusu değildir. Senetler zikredilmeksizin Hz. Peygamber(s.a.v)'e isnad edilen hadislerle yer verilmektedir. Genellikle “*mervidir ki*” diyerek hadisler nakledilirken herhangi bir kaynak gösterilmez. Hadislerin sıhhat derecelerinden bahsedilmez. “*Bazı müfessirinin riâyetine göre, re'yine göre*” ifadeleriyle müfessirlerin görüşlerinden aktarılır. Cevdet Paşa âyeti âyetle açıklar, önce açıkladığı âyetlere atıfta bulunur. Nakillerin yanı sıra akli izahlara da yer verir. Konuların açıklığa kavuşmasını sağlamak için tahliller yapar. Bilimsel verilerden faydalanarak mantıki çıkarımlarda bulunur. Ahkâm âyetleriyle ilgili olarak tafsilata fazla girmeden mezheplerin görüşlerini aktarmakla yetinir. Siyasi ve güncel meselelere ayrıca yer verir. İtikadi, kelâmi meselelere de değinerek Yahudi ve Hıristiyanların uygulamalarını eleştirir. Sebeb-i nüzuller üzerinde durarak âyetle ilgili geçmiş hadiselerle yer verir. Nesh meselesi de tefsirinde ulûmu'l-Kur'ân'a dair tartıştığı konulardandır.

⁵¹ *el-Beyan*, s.4.

3. Kaynakları

Ahmed Cevdet Paşa *Tercüme-i Şerife*'sinde tefsir ilminin geleneksel çizgisini takip etmektedir. *Tercüme-i Şerife*'de kelimeleri lügavi manalarıyla ele alarak kelamın icâzından bahsetme, nâsîh mensuh, esbâb-ı nüzuller, âyetler arası tenâsüb ve insicam, Hz. Peygamber(s.a.v) ve sahabe tefsirlerine yer verme gibi tefsir eserlerinde yer alan unsurların örnekleri bulunmaktadır.

Tercüme-i Şerife'nin yazımında kaynak olarak istifade edilen tefsirler zikredilmemektedir. Tefsiri yapılan âyet hakkında rivâyetler doğrudan aktarılmakta fakat referans gösterilmemektedir. Cevdet Paşa'nın naklettiği rivâyetlerin çoğu Râzi ve Beydâvi'de bulunan rivâyetler olup Zemahşeri, İbn Kesir, Kurtubi gibi müfessirlerin eserlerinde de bazı rivâyetlerin mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca Suyûti'nin ve özellikle Vahidi'nin esbâb-ı nüzûl eserlerindeki çoğu rivâyetin nakledildiğine rastlanmaktadır. Örneğin; ehl-i kitabın Hz. Muhammed(s.a.v)'i kendi oğulları gibi tanıdıklarını anlatan âyet-i kerimenin⁵² Abdullah b. Selam ve arkadaşları hakkında nazil olduğu rivâyeti ile Hz. Ömer ve Abdullah b. Selam arasında geçen diyalog *Tercüme-i Şerife*'de zikredilir. Tefsirlere bakıldığında Beydâvi,⁵³ Zemahşeri,⁵⁴ Kurtubi,⁵⁵ Râzi⁵⁶ ve Vahidi'nin⁵⁷ eserlerinde aynı rivâyetin aktarıldığı müşahede edilmektedir.

Cevdet Paşa'nın eserindeki rivâyetlerin çoğunu Beydâvi'nin tefsirinde bulmamız mümkündür. Âyetlerle ilgili sebep-i nüzul, sahabe nakilleri ve müfessir görüşlerinin birçoğu *Envârü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*'den nakledilmektedir. *Tercüme-i Şerife*'de “Bunlar geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları onlar

⁵² Bakara, 2/147.

⁵³ Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvi, *Envârü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, C: I, Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1997, 112.

⁵⁴ Mahmûd b. Ömer Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücuhi't-Te'vil*, tashih: Mustafa Hüseyin Ahmed, C: I, Kahire, Matbaatü'l-İstikame, 1946, s. 204.

⁵⁵ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, C: II, Kahire, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964, s.163.

⁵⁶ Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, C:IV, Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1999, s.110.

⁵⁷ Ali b. Ahmed el-Vahidi, *Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'an*, Rivaye: Bedrettin b. Abdullah el-Ergeyani, Riyad, Daru'l-Meyman, 2005, s.152.

içindir. Sizin kazandığınız dahi sizin içindir. Onların işlediklerinden dahi mes'ul olmazsınız"⁵⁸ mealindeki âyetin tefsirinde "Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: Ey benî Haşim! Nâs bana amelleriyle gelip de siz bana neseplerinizle gelmek olmaz" rivâyeti Beydâvî'de aynen geçmektedir.⁵⁹

Tercüme-i Şerife'de nakledilen rivâyetler Osmanlı'da kullanılan tefsirlerin kaynak olarak kullanıldığını göstermektedir. İsim zikretmemesi kesin yargılara varmaktan bizi alıkoymaktadır.

4. Dil ve Üslubu

Eserlerinde etkili bir üslup sergileyen Cevdet Paşa'nın dil sahasında da önemli çalışmaları bulunmaktadır. Zira yayınlanan eserlerinin küçük büyük herkes tarafından takdirle karşılanması ve övgüye mazhar olması üslubundaki başarısının bir göstergesi sayılabilir.⁶⁰ *Tercüme-i Şerife*'de de benzer üslubu görmek mümkündür. Eserin sadece Kur'ân tercümesinden ibaret olmayıp aynı zamanda bir Kur'ân tefsiri olması kullandığı dil ve üslup tahlilinin daha iyi bir şekilde yapılmasını sağlayacaktır.

Tercüme-i Şerife her ne kadar Kur'ân'ın tamamını ihtiva etmese de elde edilen kısım eserin dil ve üslup tahlili için kâfidir. Cevdet Paşa'nın Kur'ân ilmine katkısı incelendiğinde dikkat çeken unsurlar mevcuttur. Kur'ân çevirisinde bazı âyetler yalın bir dille tercüme edilirken bazı âyetlerin Arapça kelimelerle tercümeyle aktarıldığı dikkati çekmektedir. Cevdet Paşa Kur'ân âyetlerini tamamen Türkçeye çevirme kaygısı taşımaksızın halkın kullandığı dile uygun olarak insanların istifade edebileceği bir tercümeyle amaçlamıştır.

Türkçeye çevrilen âyetlerde yalın ve sade dil kendini belli etmektedir. Âyetlere mana verirken atıfları dahi atlamadan her kelimeye Türkçe karşılık bulmaya çalışmaktadır. Bu âyet çevirilerine bazı örnekler aşağıda verilmektedir:

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

⁵⁸ Bakara Sûresi, 2/135.

⁵⁹ Beydâvî, *a.g.e.*, I, s.108.

⁶⁰ *A.g.e.*, s.41.

“Ve dediler ki elbette cennete kimesne giremez meğer ol kimse ki Yahudi yahut Nasâra ola. Bu onların arzularıdır. De ki delilinizi getiriniz, eğer sadık iseniz.”⁶¹

Tek kelime ile Türkçeye aktarılamayan âyetlerde tefsiri tercüme yöntemi kullanılmıştır. Birkaç kelime ile izah edilerek âyetin çevirisi yapılmaktadır.

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

“Bunlar üzerlerine Rablerinden medh ve sena ve dünya ve ahirette lütuf ve ihsan vardır. Ve hak ve sevabı bulanlar bunlardır”⁶² âyetinde صَلَوَاتٌ ve رَحْمَةٌ kelimeleri “medh ve sena ve dünya ve ahirette lütuf ve ihsan” olarak tercüme edilmiştir.

Tercümede âyetlerdeki Arapça kelimeleri çevirmeyerek aynen aktardığı da vakidir. Kelimenin Türkçe karşılığını veremediğinden tercüme kısmında olduğu gibi bırakmaktadır. Bu kelimelerden bazılarını parantez açarak tefsir bölümünde açıklar. Bazılarını *Lâhika-i Şerife* adını verdiği ve eserin sonuna ekleyeceği Kur’ân sözlüğüne bırakır. Bu tür tercüme örnekleri de aşağıda verilmektedir:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ

“Ve meşrik ve mağrib Allah’ındır. Öyle ise nerede teveccüh eder iseniz Allah’ın vechi oradadır”⁶³ âyetinde “meşrik, mağrib, teveccüh, vech” kelimeleri tercüme edilmeyerek tefsir bölümünde izah edilmiştir.

وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

“Ve fitne katlden eşeddir”⁶⁴ âyeti adeta tercüme edilmemiştir. Tefsirinde ise fitne kelimesinin izahı yapılmaktadır.⁶⁵

Âyet-i kerimelerde belirtildiği üzere Ahmed Cevdet Paşa Arapça kelimeleri tercüme etmeden, âyetten aynen alarak çevirilerinde kullanmıştır. Esere genel

⁶¹ Bakara, 2/111.

⁶² Bakara, 2/158.

⁶³ Bakara, 2/116.

⁶⁴ Bakara, 2/191.

⁶⁵ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 4/2.

olarak bakıldığında sade, açık bir dil kullanma gayreti aşikâr olmasına rağmen âyetlerdeki kelimelerin çeviride kullanılması, Türkçe kelimelerin yetersizliğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönemde konuşulan dil düşünüldüğünde eserdeki Arapça ağırlıklı ifadelerin daha iyi anlaşılabilceği kanaatindeyiz. Kur'ân'ın anlaşılması için yazılan *Tercüme-i Şerife*, izah etmeye çalıştığımız üzere dil ve üslup bakımından sadeliği, insanların anlayış seviyesine uygunluğu bakımından önemli bir eser mesabesindedir.

5. Yöntemi

(a) Rivâyet Yöntemi Açısından

(i) Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân-ı Kerim'de birbirini tefsir eden âyetler bulunmaktadır. Kur'ân'ın bir âyetinde bahsi geçen bir konu başka bir âyette tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu anlatımlar bazen mevcut âyeti tasdik için, bazen de müphem ve mücmeli teybin ve tafsil için olabilmektedir. *Tercüme-i Şerife*'de bunun örneklerini görmekteyiz.

Bir âyetin tefsiri yapılırken konu ile ilgili diğer âyetler de zikredilmektedir. Farklı sûrelerdeki âyetler aralarındaki irtibat sebebiyle birbirinin izahında kullanılmaktadır. Örneğin Ahmed Cevdet Paşa, "*Senden hamr ve kumarı soruyorlar*"⁶⁶ âyeti nazil olduğunda Mekke'de içki içmenin mübah olduğunu söylemektedir. Bu hükmün sebebini ise nazil olan Nahl sûresi 67. âyete bağlamaktadır:

"*Fi'l-asl hamr içmek mübah idi. Ve Mekke'de وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ* âyet-i kerimesi nazil olarak makam-ı itminanda zikrolunmayla ehl-i İslam onu içmeye me'luf oldular. Sonra Hazreti Ömer ve Muaz radiyallâhu anhümâ diğer bazı ashâb-ı kiram ile birlikte Medine-i Münevvere'de Resul-i Ekrem'e gelmişler: "Ya Resulullah bize hamr ve kumar hakkında fetva ver. Bunlarda ekseriya akıl ve mal gidiyor" demişler. Onun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuş ve suallerine bu veçhile cevap verilmiştir" diyerek Bakara sûresi 219.âyetin nazil olduğunu belirtmiştir.⁶⁷

⁶⁶ Bakara, 2/219.

⁶⁷ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 4/26.

(ii) Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri

Kur'an'ın anlaşılması için başvurulmuş temel kaynaklardan biri Hz. Peygamber (s.a.v)'dir. Ahmed Cevdet Paşa *Tercüme-i Şerife*'de sünnete yer vererek hadislerle âyetlerin izahı yoluna gitmiştir. Naklettiği hadisleri senetlerine yer vermeksizin 'mervidir ki' diyerek doğrudan aktarır. Hadislerin çoğunda kimden nakledildiği de zikredilmez. Ayrıca hadisleri kaynaklarını belirtmeden hadis ve tefsir kitaplarından nakletmektedir. Burada Hz. Peygamber (s.a.v)'den nakledilen bir hadisi şerifi örnek vereceğiz:

“*Bunlar geçmiş ümmettir. Onların kazandıkları onlar içindir. Sizin kazandığınız dahi sizin içindir. Onların işlediklerinden mesul dahi olmazsınız.*”⁶⁸ âyetinin tefsirinde herkesin kendi amelinden sorumlu olacağını anlattıktan sonra şu hadis-i şerifi aktarır: Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki; “*Ey ben-i Haşim! Nâs bana amelleriyle gelip de siz bana nesepleriniz ile gelmek olmaz.*”⁶⁹

(iii) Sahabe ve Tabiûn sözü ile Tefsiri

Cevdet Paşa tefsirinde sahabî yahut tabiûn isimlerini zikretmeksizin “*Müfessirinin re'iyine göre, bazı müfessirine göre*” diyerek konu ile ilgili görüşlere yer verir. Az sayıda sahabînin ismini aktarmıştır.

“*Ve ta ki şehri-i Ramazan'da yediğiniz günleri kaza ile eyyam-ı ma'dudayı ikmal edersiniz. Ve ta ki inde'l-ikmal Allah sizi irşad eylemesi üzerine hamd ederek tekbir getiresiniz. Ve ta ki bu vechile size müyesser olan nimetler üzerine şükür eylesiniz*”⁷⁰ âyetinde tekbir getirmekten muradın ne olduğunu izah ederken İbn Abbas'ın rivâyetini de aktarır: “*İbn-i Abbas radiyallahu anhüma hazretlerinden mervidir ki; ehl-i İslam hilal-i şevvali gördüklerinde tekbir getirmelidir, deyu buyurmuştur*”⁷¹ der.

⁶⁸ Bakara, 2/135.

⁶⁹ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 2/20.

⁷⁰ Bakara, 2/185.

⁷¹ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 3/29.

(b) Dirayet Yöntemi Açısından**(i) Muhkem ve Müteşâbih Âyetleri Yorumlaması**

Cevdet Paşa *Tercüme-i Şerife* ve *Lâhika-i Şerife*'de hurûf-u mukataa ve Allah Teâlâ ile ilgili müteşâbih âyetleri izah etmektedir. Bu kelimelerdeki maksadı ortaya koymaya çalışırken muhkem-müteşâbih konusunun tafsilatına girmemektedir.

“*Ve meşrik ve mağrib Allah'ındır. Öyle ise nerede teveccüh eder iseniz Allah'ın vechi oradadır.*”⁷²âyetinde geçen ‘*vech*’ kelimesinden maksadın ne olduğunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler Allah'ın sıfatlarına ait olan âyetlere zahiri manalar vermekten kaçınmışlar, bazıları ise bir takım varlıklara benzetme yoluna gitmişlerdir. Cevdet Paşa ise bu kelimeyi münferit olarak izah etmeyerek âyetin genel bütünlüğü içinde ele almaktadır.

“*Yani Allah'ın emrettiği cihet oradadır. Yahut Zat-ı İlâhi orada mevcut ve hazırdir. Orada ne ki işlenir ise onu ilm-i ilâhi muhittir. Çünkü Allah Teâlâ Hazretleri mekândan münezzehtir olduğundan ona göre her yer birdir. Bir mahall-i mübareğin kible ittihazı dahi onun emr-u teşrifiyledir. Yoksa kiblegâh olan bir maksud bizzat değildir. Kâbe'nin yahut Mescid-i Aksa'nın kible ittihazı mücerred Allah Teâlâ Hazretlerinin emrine menû bir keyfiyettir.*”⁷³ diyerek ‘Allah'ın vechi’ şeklinde tercüme ettiği âyeti ‘Allah'ın emrettiği cihet, Zât-ı İlâhi’ olarak tefsir etmektedir. Vech kelimesine dair herhangi bir izaha girişmeden âyetin bağlamına uygun mana verdiği anlaşılmaktadır.

(ii) Âyetleri Lügavi Mana İle Açıklaması

Cevdet Paşa *Tercüme-i Şerife*'de âyetlerdeki kelimelerin anlamları üzerinde durmaktadır. Bazı kelimelerin lügavi manalarını vererek bunlar üzerinden çıkarımlar yapmaktadır. Örneğin; *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى* ⁷⁴ *وَاشْتَكَبَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ* âyetinin tefsiri *Tercüme-i Şerife*'nin ulaşabildiğimiz nüshaları arasında bulunmamaktadır. Fakat âyetin içindeki secde kelimesinin manası *Lâhika-i Şerife*'de *سجود* başlığıyla verilmekte olup şu şekilde izah edilmektedir:

⁷² Bakara, 2/116.

⁷³ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 2/10-11.

⁷⁴ Bakara, 2/34.

“Secde etmektir ki aslı lügat-ı Arabda serfuru eylemek ve inhina ile yani eğilerek tezellül ve tevazu’ etmektir. Evailde beyne’n-nas tevazu için bu muamele cari idi. Ve hala bazı akvâmda(kavimler) caridir. Zuhur-ı İslam’da bu muamele terk olunarak selam vermek onun yerine kaim olmuştur. Ve istilâh-ı şer’de secde ibadet kastıyla alnını yere koymaktır. Bu ise ancak Allah Teâlâ Hazretlerine olur. Ondan başkasına bu vechile secde şirktir. Fakat eğer ulemanın re’yine göre ibadet kastıyla olmayıp da mücerred tezellül ve ta’zim vechile alnını yere koymak asr-ı saadete kadar mübah imiş. Yusuf aleyhisselam meliklere secde etmeleri dahi bu vechile idi ki hakikat-i halde secdeleri Cenab-ı Hakka olup ancak onu kıble ittihaz etmişler idi. Bu da Kâbe’ye teveccüh kabilindendir. Mamañih meleklerin Âdem’e sücûdu manay-ı lügaviye masruf olarak ona tazim için serfuru etmekten kinaye olmak dahi muhtemeldir.”⁷⁵

(iii) Âyetlerin Tefsirinde Müspet İlimlerden Faydalanması

Kur’ân’da bulunan müspet ilimlere delalet eden âyetlerin izahında bilimsel verileri kullanarak bir takım sonuçlar elde etmeye çalışan tefsirlere bilimsel tefsir adı verilmektedir. *Tercüme-i Şerife*’nin bilimsel tefsir metoduyla yazıldığı söylenemez. İlmi tecrübelerden faydalanmaktadır ancak eserin bütününe kapsayan nitelikte değildir. Cevdet Paşa tefsirinde *إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ* “Size ancak ölüyü ve kanı ve hınzır etini ve Allah’tan başkasının namına kesilmiş olan hayvanı haram kıldı.”⁷⁶ âyetinden maksadı anlatırken bilimsel verilerden faydalanmaktadır.

Cahiliyye dönemindeki bazı insanlar kendilerine bazı yiyecekleri haram kılarlardı. Bununla beraber müşrikler putların namına hayvan keserlerdi. Müşriklerin kestikleri yenmez ama ehl-i kitap hayvan keserken Allah’ın adını andıkları için onların kestiklerini yemek meşrudur. Müşrikler hınzır eti yerlerdi. Cenab-ı Hak ise onu haram kılmıştır. Tab-ı selim de bunu reddeder. Yakın bir zamanda hınzır etinin kanı bozduğu ve insan bedeninde bazı kötü hastalıkları meydana getirdiği tespit edilmiştir. Tab-ı habis ehli müşrikler kan içer ve ölü hayvan eti yerlerdi. ‘Kendi öldürdüğünüz hayvanın etini yiyorsunuz da Allah’ın öldürdüğü hayvanın etini yemiyorsunuz’ diye ehl-i kitaba sataşarlardı. Tab-ı selim ölü etini hoş görmez. Onu yiyen adamın ağzında bir yara

⁷⁵ Cevdet Paşa, *Lâhika-i Şerife*, s. 8.

⁷⁶ Bakara, 2/174.

yahut derisi sıyrılmış ya da çizilmiş bir yer olur ise derhal helakine bâri olacağı etıbbâ-i müteahhirin tarafından tecrübeyle ispat olunmuştur.⁷⁷

(iv) İtikadi ve Siyasi Meselelere Değınmesi

Ahmed Cevdet Paşa da tefsirinde itikadi meseleleri tartışır. Hıristiyanların Hz. İsa(a.s.) hakkındaki iddialarını gündeme getirir. Bakara sûresinde zikredilen صَبْغَةَ⁷⁸ kelimesinin tefsirini yaparken صَبْغَةَ kelimesinden kastın Hıristiyanların vaftiz geleneği olma ihtimaline değınerek Hıristiyanların vaftiz anlayışını, papazların uygulamalarını ve bir takım inanış biçimlerini eleştirir:

“Evaılde Nasaranın bir takımı tevhide ve bir takımı teslise yani ekânım-i selâse itikadına mâil idi. İznik cemiyet-i diniyesinde ekseriyet-i ârâ ile teslise karar verildi. Allah eb ve ibn ve ruh'ul-kudüstür. Bu üç birdir ve bir üçtür denildi. Bu itikad azar azar her tarafa yayıldı. Nasaranın muvahhid güruhu munkariz oldu. Şimdi bildiğimiz tavâif-i Nasara hep teslise kâıldirler. Bu ise teaddüd-i ilah demek olduğu cihetle şırke varır.”⁷⁹

Hıristiyanların arasında tevhide inananların varlığından bahsederek zaman içinde çoğunun teslis inancını benimsediklerini ifade eder. Teslis inancıyla Allah'a ortak koşan Hıristiyanları bu durumdan kurtarmak isteyen papazlar üçün bir olduğu iddiasında bulunurlar. Papazlar bu üçlemenin Allah'ın sıfatlarından olmayıp cevher olduğunu savunmaktadırlar. Cevdet Paşa onların iddialarını çürütmek için mantıki önermelerden yararlanmaktadır.

Nasara'nın yanlışa düşmelerinin sebebini çoğunluğa itibar etmelerine bağlamaktadır. İznik Konsülü'nde toplanarak Hıristiyanlığın geleceği konusunda kararlar alan meclisin durumundan yola çıkarak konuyu siyasi meselelere getirmektedir. Siyasette ekseriyete müracaatı normal görür. Zira ekseriyette tecrübenin çok olduğunu bu manada verilen karara uyulabileceğini belirtir. Ancak akaid gibi nazari meselelerde ise çoğunluğa bakmanın büyük hata olduğunu belirtir:

⁷⁷ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 3/16-17.

⁷⁸ Bakara, 2/139.

⁷⁹ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 2/24.

“Nasaranın öyle akl-ı hikmete münafî bir itikada düşmeleri ekseriyete müracaat eylemelerinden neşet etmiştir. Yoksa İznik meclisinde hazır olan esâtiza içinde akıl ve hikmet sahipleri var idi. Teslisin butlânını beyan ve izah etmişler idi. Ekseriyet onlara karşı geldi. Hâlbuki tecrübe-ye müstenid olan mevadd-ı siyasiyede ekseriyete müracaat münasip olur. Çünkü ne tarafta ekseriyet var ise o tarafta tecrübe çok demek olur. Fakat fikr-i dakik ile bilinecek akâidde ekseriyete bakmak büyük hatadır. Zira ezkiyâya nispetle humekâ ziyade olduğundan ekseriyet onlarda bulunmak tabiidir. İşte İznik cemiyetinde aynıyla böyle oldu. Ekseriyet ile öyle butlânı bedihî ve şirki müeddî bir itikada karar verildi.”⁸⁰

6. Kur’ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi

(a) Nesh Konusuna Yaklaşımı

Cevdet Paşa *Tercüme-i Şerife*’de neshten bahsederek Kur’ân’da neshin vâki olduğunu savunmaktadır. “ما نُنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا”*Kanğı bir âyeti nesh eder yahut unutturur isek ondan hayırlısını yahut onun gibisini getiririz.*⁸¹ âyetinin tefsirinde nesh konusunu örneklendirerek açıklamaktadır.

Nesh âyetinin detaylı bir şekilde tefsirini yaparak Kur’ân’da neshin varlığını savunmaktadır. Kur’ân’da ilk olarak yirmi gazinin iki yüz kâfire mukabele etmesi meşru iken daha sonra yüz gazinin iki yüz kâfire mukabelesini meşru kılan âyetin nazil olduğunu belirtir. Böylelikle Enfal sûresindeki 65. âyetin 66. âyetle nesh edildiğini ifade eder. Ehl-i İslam’ın ilk inananlarından bir kişinin on kâfire denk olmasını iman kalitesine bağlamaktadır. İslam’ın yayılmasıyla Müslüman olanların sayısı gün geçtikçe artmıştır. Kemiyyet bakımından artış olmasına rağmen keyfiyette ilk inananlara yetişilemeyeceğini söylemektedir. İlk Müslümanlar ile sonradan Müslüman olanların eşit seviyede tutulamayacağı ifade etmek için ikinci âyetin nazil olduğunu ifade etmektedir.⁸²

⁸⁰ A.g.e., 2/26.

⁸¹ Bakara, 2/106.

⁸² Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 2/3.

Cevdet Paşa, Allah Teâlâ bir âyetin hükmünü nesh ederse bunda muhakkak bir hikmetin olduğunu, insanların düşünerek bunu idrak edebileceğini savunmaktadır. Bir âyetin başka bir âyetle hükmünün kaldırılması yahut değiştirilmesinin Allah tarafından bir sebebe mebni olduğunu ifade ederek yaratılanların menfaatine olacak şekilde bunu icra ettiğini belirtmektedir.

*“Efal-i ilahiyede nice hükm-i hafi vardır. Bizim idrakimiz ise mahdud ve kâsırdır. Hikem-i baliğ-a-i ilahiyyenin binde birini idrak edemeyiz. Fakat ihlâs ile düşünür isen pek azını bulabiliriz.... Cenab-ı Hakkın ilim ve kudreti her şeyi muhittir. Bizler aciz ve kasırız. Şurası muhakkaktır ki bazı ahkâm-ı şer'iyyenin nesh ve tebdili Ümmet-i Muhammediye hakkında bir fazl ve ihsan-ı ilahidir....Nâsi erfak ve maslahat-ı asra evfak olan ahkâmı Cenab-ı Hakk bilir.”*⁸³ şeklinde bu fikrini açıklar. Neshin Allah Teâlâ tarafından insanlara bir lütuf ve ihsan olduğunu söylemektedir.

Cevdet Paşa; Yahudilerin ‘Allah Teâlâ bir hükmü nesh etse cehl lazım gelir. Bir âyeti meşru kıldığında sonunun geleceğini bilemeyip sonradan pişman olmuş demek olur.’ diye düşünerek neshi inkâr ettiklerini söylemektedir. Cenâb-ı Hak mensuh olan hükmü belli bir vakte kadar cari olması için meşru kılmıştır. O'nun için zaman kavramı yoktur. Hükmü nesh etmesi müddetinin nihâyete ermesi sebebiyledir. Bir hükmü koyacağı zaman onun yürürlükte kalacağı müddeti belirtmesinin Allah Teâlâ üzerine vacip olmadığını ifade etmektedir.⁸⁴

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir misal vererek devam eder: *“İslah-ı bedene kıyam eden etibba nasıl ki vakit be vakit gıda ve devayı tebdil ederse ıslah-ı nüfusa memur olan enbiya dahi vakit ve halin icabına göre ahkâm-ı şer'iyyeyi tebdil ederler. Ve nasıl ki bir vakit bedene nâfi' gıda ve deva diğer vakitte muzır olabiliyorsa bir vakt-i muayyene ve maslahata muvafık olan ahkâm vakt-i âharda icab-ı maslahata muhalif olur. Binaen aleyh bazı ayâtın icab-ı maslahata göre mensuh olması ümmeti muhammediye hakkında mahza lütfu ilahidir.”* der.⁸⁵ Zamanın ihtiyacına göre nâsın faydasına olacak şekilde

⁸³ A.g.e.,2/3.

⁸⁴ A.g.e., s.14.

⁸⁵ A.g.e., s.15.

neshin gerekli olduğunu belirtir. Hz. Muhammed (s.a.v)'den sonra nesh kapısının kapandığını beyan eder.

(b) Kur'ân'ı Esbâb-ı Nüzul İle Tefsir Etmesi

Cevdet Paşa da *Tercüme-i Şerife*'de sebebi nüzullere önem vermekte olup tefsirinde yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Esbâb-ı nüzulleri meydana gelen bir olay üzerine yahut bir soru üzerine âyetin nazil olması şeklinde tefsirine yansıtılmaktadır. Rivâyetlerin aktarılmasında anlatıma genellikle “mervidir ki” şeklinde başlanmaktadır.

“*De ki: ‘Allah katında bizimle mücadele mi ediyorsunuz?’*”⁸⁶âyetinin tefsirinde nüzul sebebi zikredilerek şöyle izah edilmektedir:

*“Yehûd-i Medine ile Nasaray-i Necran Nebiy-i âhiri’z-zamanın Arap’tan meb’us olmasına itiraz ederek Resul-i Ekrem’e: ‘Peygamberler hep bizden idi. Ve bizim dinimiz akdem ve kitabımız esbaktır. Eğer sen peygamber olsan bizden olurdun. Zira nübüvvetçe senden ve sair Arap’tan ehakkız’ demişler. Onun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuş ve buyrulmuş ki: ‘Siz Allah Teâlâ Hazretlerinin Araptan peygamber göndermesi üzerine bizimle nasıl mücadele ediyorsunuz?’ Hâlbuki o hem bizim rabbimizdir. Ve hem de sizin rabbinizdir. Bir taifeye ihtisası yoktur. Rabbü’l-alemîndir. Dilediği taifeden peygamber intihab eyler. İşine karışılmaz.”*⁸⁷

“*Sana hilallerden soruyorlar.*”⁸⁸ âyetinin tefsirinde ensardan bazılarının Rasul-i Ekrem (s.a.v)'e gelerek ‘*Hilal iplik gibi ince bir şey görünüp sonra büyüyecek bedir olur. Bادهu küçülerek yine incelenip hilal olur. Bunun sebebi nedir?*’ diye sorduklarını aktarmaktadır. Cevdet Paşa bu sorunun fenni bir mesele olduğunu şer’i bir konu olmadığını belirtir. Peygamberler şer’i hükümleri tebliğ ile vazifeli olup fenni yahut akli meseleleri izah ile mükellef değildirler. Bu sebeple Rasulullah(s.a.v.)’e dini problemlerin danışılması gerekirken ayın şekillerini sormanın yersiz bir soru olduğunu söylemektedir.

⁸⁶ Bakara Sûresi, 2/140.

⁸⁷ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 2/27.

⁸⁸ Bakara, 2/189.

(c) Münâsebâtü'l-Kur'ân ile Âyetleri Açıklaması

Tercüme-i Şerife'de âyetler arasındaki münasebetlere değinilerek âyetteki maksadın iyi anlaşılması hedeflenir. Ard arda yazılan âyetler arasında bağlan-tılar kurularak Kur'ân ifadelerinin kuvveti gösterilmektedir.

Bakara sûresi 143-159.âyet-i kerimeleri tefsir edilirken; kıblenin tahvilin-den bahseden âyetler⁸⁹ açıklanmış, ardından Allah'ı zikretmek ve şükretmenin gereği ifade edilmiş⁹⁰, sabır ve namaz ile Allah'tan yardım istenmesi tavsiye edilmiştir.⁹¹ Cevdet Paşa'nın âyetleri tek tek izah ettikten sonra aralarında münasebet kurmaya çalıştığını görmekteyiz.

*“Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindedir. İmdi kim ki Kâbe'yi hac eder ya-hut umre usulü üzere ziyaret eyler ise ol kimseye onları tavaf etmekte günah yoktur. Ve kim ki amel-i hayır işlerse şüphesiz Allah onun sevabını vericidir, bilicidir.”*⁹² âyeti kerimesini önceki âyetlerle irtibatlandırmaktadır.

Tahvil-i kıbleye dair olan âyet-i kerimelerden sonra Cenâb-ı Hak kullarını zikir ve şükür ile mükellef kıldı ki bu tüm ibadetlere şamildir. Bu mükellefiyetlerin üstesinden gelebilmek için sabır ve salât ile yardım istenmesini emreyledi. Ve badehu ahval-i şühedanın beyanıyla cihada terğib etti. Badehu insanın karşılaşacağı belalar zikredilerek onlara sabredenlerin sevabı beyan olundu. Bunda malen ve bedenen yapılan hac farızasına da işaret vardır. Müşrikler Safa ve Merve üzerindeki putlara tazim gösterdiklerinden bunların arasında sa'y etmek hususunda ehl-i İslam tereddüt ettiler. Bu âyet-i kerimede onların şüphe ve tereddütleri izale buyruldu. Ve maksatlarının zikrullah olduğu, Safa ve Merve de Allah'ı zikredecek yerlerin nişaneleri olduğundan hemen aralarında sa'y etmeleri emredilmiştir. Yüz elli üçüncü âyet-i kerimede zikir ve şükür ile emrolunup yüz elli dokuzuncu âyet-i kerime de Allah Teâlâ'nın “Şâkir, Alîm” isimleriyle tamamlanmıştır. Bu dahi nazm-ı celilin mehasin-i

⁸⁹ Bakara, 2/143-151.

⁹⁰ Bakara, 2/153.

⁹¹ Bakara, 2/154.

⁹² Bakara, 2/159.

bedayiindendir⁹³, diyerek Kur'ân âyetlerinin insicamını göstermeye çalışmaktadır.

(d) İ'câzu'l Kur'ân

Cevdet Paşa da âyetleri tefsir ederken Kur'ân lafızlarının mucizeliğine, ifadelerdeki belagatin mükemmelliğine vurgu yapar. وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ “Ve size kısısta hayat vardır”⁹⁴ âyetinden ona göre murad kısasın gerçekleştirilmesinde dirilik olmasıdır. Çünkü kısas bir katili öldürmek demek ise de bir insanı öldürmek isteyen kimse için bir ibret olacağından onu bu fiilinden vazgeçirir. Bu bakımdan hem kendisinin katledeceği adam diri kalır ve hem de kendisi kısastan kurtulur. Böylelikle pek çok kimse ölümden kurtulur. Ve ‘Kısısta hayat vardır’ kaidesinin doğruluğu aşikâr olur. Cahiliye döneminde bir kabileden biri diğer kabileden birisini öldürdüğünde aralarında kan davası başlar ve pek çok insan bu sebeple öldürülürdü. Kısas uygulanarak sadece katilin öldürülmesiyle bunca insanın ölümü engellenmektedir. ‘Bir âdemi öldürmekten ibaret olan kısısta dirilik vardır’ denilerek ölümü zıddı olan diriliğe mahal kılmak ne lütuf ve ne muhtasar müfid sözdür. Az söz ile çok manalar ifade bulunduğu Arap diltçileri tarafından itiraf edilmiştir. Meydan-ı belagatte pek çok Arap dil bilgini bu âyeti kerimenin benzerini söylemeye çalıştılar. Birbirleriyle yarıştılar ancak hepsi benzerini yazmakta aciz kaldılar. Ortaya çıkan sözlerden en muhtasar olanı ‘el-katlü enfa lil-katli’ sözüdürki bunun da âyeti kerime nezdinde ayarının oldukça düşük olduğu itiraf edilmiştir.⁹⁵

(e) Kısasu'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerim'de geçmiş ümmetlere dair kıssalar anlatılmaktadır. Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Lokman, Hz. Musa, Hz. İsa vd. peygamberlerin hayatlarından kesitler aktarılmaktadır. Geçmişte gönderilen her peygamber kavmini Allah'a davet etmiş olup tevhid akidesini yerleştirmeye çalışmıştır. Kur'ân da kendinden önceki ümmetlerin yaşamları hakkında örnekler vererek

⁹³ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 3/7-8.

⁹⁴ Bakara, 2/179.

⁹⁵ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 3/22-23.

daha sonraki nesillere bir mesaj vermek istemektedir.⁹⁶ *Tercüme-i Şerife*'de Cevdet Paşa geçmiş peygamberlerin kıssalarından örnekler vererek insanları düşünmeye sevk etmektedir.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ “Yoksa siz de resulünüze mukaddemâ Musa'ya suâl olundu-
ğu gibi suâl etmek mi istiyorsunuz? Ve kim ki küfrü imana bedel ederse şüphesiz
tarik-i müstakimden sapar.”⁹⁷ âyetinin tefsirinde Musa (a.s.)'ın kavmini anlata-
tır:

“Benî İsrail Hazreti Musa'ya ‘bize Allah'ı göster’ demek gibi teklifler etmişlerdi. Siz de onlar gibi rasulünüze nâbecâ sual ve teklifler etmek mi istiyorsunuz?... Hazreti Musa aleyhisselâm Benî İsrail'i Mısır'dan çıkarıp ve denizden geçirip de Suriye'ye doğru gelirler iken bir cemaatin yurduna uğramışlar ki öküz sûretlerine tapıyorlardı. Benî İsrail onlara meyl ile ‘Ya Musa nasıl ki onların ilahları var ise bize de bir ilah tedarik ediver’ demişler. Musa aleyhisselâmın canı sıkılıp ‘Siz bir cahil kavimsiniz. Hiç Allah Teâlâ Hazretlerinden gayrıya ibadet olur mu?’ deyu Benî İsrail'e nasihat etmişti.”⁹⁸

SONUÇ

Tarih, hukuk, dil vb. alanlarda yazdığı eserleriyle tanınan Ahmed Cevdet Paşa, dönemin padişahları tarafından takdir ve taltif edilmiş, halk nezdinde de büyük bir alakaya mazhar olmuştur. Eserleri birçok akademik çalışmanın konusu olmasına rağmen Cevdet Paşa'nın Tefsir ilmi kapsamındaki eserleri hakkında bilimsel bir araştırmanın yapılmaması çalışmamızın çıkış noktası olmuştur. *Hulâsatü'l-Beyan fi Te'lifi'l-Kur'ân*, *Tercüme-i Şerife* ve Kur'ân lügati niteliğindeki *Lâhika-i Şerife* gibi eserleri Tefsir ilmine yönelik önemli eserlerdir. Mushaf basımında kendisine tevdi edilen vazifenin bir ilk olması da ayrıca önem arz etmektedir.

⁹⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 17. bsk., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s.171-172.

⁹⁷ Bakara, 2/108.

⁹⁸ Cevdet Paşa, *Tercüme-i Şerife*, 2/5.

Gün yüzüne çıkmayı bekleyen kıymeti haiz birçok eserden biri olan *Terçüme-i Şerife*'nin Kur'ân tefsiri olduğu görülmektedir. Bakara sûresini ihtiva etmesine rağmen eserin tefsir özelliklerini yansıtmaya yetecek argümanları içinde barındırmaktadır. Eser tefsire bir yenilik getirme kaygısını taşımaksızın sade, akıcı bir üslupla kaleme alınarak halkın Kur'ân'la ilişkisini artırma ve tefsirin geleneksel formunu devam ettirme gayesini gütmektedir. Zamanın ihtiyacına binaen insanların bizzat istifadelerine sunulacak bir tercüme amaçlanmıştır. Eser incelendiğinde yarım kaldığı anlaşılmaktadır. 1865-1895 tarihleri arasında telif edildiği ihtimali daha kuvvetli bulunmakta olup Cevdet Paşa'nın hayatının sonuna doğru bu eseri yazdığı kanaati oluşmaktadır.

Tercüme-i Şerife'de Beydâvî, İbni Kesir, Fahreddin er-Razi gibi genel olarak Osmanlı müfessirlerinin kullandığı tefsirlerden yararlanılmakta ve âyetlerin izahında klasik tefsirlerde geçen rivayetler aktarılmaktadır. Reform faaliyetlerinin hız kazandığı bir dönemde Cevdet Paşa Osmanlı tefsir geleneğine bağlı ve yenilik söylemlerinden uzak bir tefsir yazmayı amaçlamıştır. Tefsirinde rivâyet ve dirayet yöntemlerinden örnekler bulunmaktadır. Rivâyet tefsirinin unsurlarından Kur'ân'ın Kur'ân'la, sünnetle, sahabe ve tabiun rivâyetleriyle tefsirine yer verilmiştir. Muhkem-müteşabih, lügavi anlam, müspet ilimlerin kullanımı, itikadi ve siyasi meselelere değinilmesi gibi dirayet tefsirinin özelliklerine dair örnekler mevcuttur. Kur'ân ilimlerinden nesh meselesi, esbâb-ı nüzul, münasebâtü'l-Kur'ân, i'cazu'l-Kur'ân ve kısasu'l-Kur'ân'a örnekler verilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'ân-ı Kerim tefsirine başlaması değer ifade etmektedir. Zira tarihimizde ilim ve fikirleriyle önemli bir şahsiyet olarak tanınan Paşa'nın ayetlere dair yorumları dikkat çekici olmaktadır. Tefsir eserinin neşrinin yapılması, şüphesiz Cevdet Paşa'nın düşünce dünyasını aydınlatmada ve dini şahsiyetini ortaya koymada yeni bir kapı açacaktır.

Kaynakça

Ahmed Cevdet Paşa, *Hülasâtü'l-Beyan fi Te'lifi'l-Kur'ân*, İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, h.1303/m.1886.

----- *Lâhika-i Şerife*, 2. bs., İstanbul, Türk Neşriyat Yurdu, 1928.

----- *Tarih-i Cevdet*, C: I, sdl: Dündar Günday, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966.

- *Tercüme-i Şerife*, y.y., t.y., 2/4.
- *Tezâkir (40 Tetimme)*, yay. haz: Cavid Baysun, C: IV, 2.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Armağan, Emine, *Ahmed Cevdet Paşa ve Tercüme-i Şerife*, (Basılamamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Bayraktar, Nail, *Atatürk Kitaplığı Belediye yazmaları, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'an-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu*, İstanbulBüyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 1997.
- Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu II*, İstanbulBüyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 1995.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz: Ahmed Kuyaş, Ankara, Bilgi yayınları, 1973.
- Beydâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, C: I, Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1997.
- Bursalı Mehmet Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C:II, İstanbul, Matbaa-i Âmire, h.1333.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, 17. bsk., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Cündioğlu, Dücane, "İnanın Bana, Yarın Yine Kıyamet Kopacak!" Yeni Şafak Gazetesi 9 Şubat 1999.
- "Müjde! Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'an Çevirisi Bulundu", Yeni Şafak Gazetesi 10 Şubat 1999.
- "Ahmed Cevdet Paşa'nın Türkçe Kur'an Çevirisi", Yeni Şafak 11 Şubat 1999.
- "Ahmed Cevdet Paşa'nın Kur'an Çevirisi Üzerine Birkaç Not", Yeni Şafak, 13 Şubat 1999.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C:V, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1943, s.1613.
- Gökkır, Necmettin; Yılmaz, Necdet, "Osmanlı Arşivlerinde Kur'an Ve Tefsir Konulu Belgeler", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-I*, ed: Bilal Gökkır v.d., İstanbul, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011, s.39.
- Halaçoğlu, Yusuf; Aydın, M.Akif, "Cevdet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C:VII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.443-450.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi: Bir Deneme*, çev: M. Said Mutlu, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1965.
- Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Keskioğlu, Osman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987.
- Kur'an Tarihi ve Kur'an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, 1. bs., İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1953.
- "Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: XV, 1967, s.131-132.

- Kurtubi, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, C: II, Kahire, Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Öztürk, Mustafa, "Son Dönem Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Kur'an ve Tefsir Çalışmaları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S: 1, Bahar 2014, s.16.
- Razi, Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, C:IV, Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999.
- Serin, Muhittin, "Şekerzade Seyyid Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C:XXXVIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s.489.
- Vahidi, Ali b. Ahmed, *Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'an*, Rivaye: Bedrettin b. Abdullah el-Ergeyani, Riyad, Daru'l-Meyman, 2005.
- Yılmaz, Müslüm, "Osman Nuri Ergin: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri (1883-1961)", *Türkiyat Mecmuası*, C: XXIII, 2013, s.146-147.
- Zemahşeri, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücuhi't-Te'vil*, tashih: Mustafa Hüseyin Ahmed, C: I, Kahire, Matbaatü'l-İstikame, 1946.
- *II. Abdülhamid ve Dönemi: Sempozyum Bildirileri*, haz: Coşkun Yılmaz, İstanbul, Seha Neşriyat, 1992, s.37.
- *el-Beyan fi Âyâti'l-Kur'an*, haz: Osman Raşid Efendi, Halis Efendi, Mehmed Zihni Efendi, Faiz Efendi, Aydoslu Tevfik Efendi, 2. bs., İstanbul, Türk Neşriyat Yurdu, 1928.
- İBB Taksim Atatürk Kitaplığı, <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php?dil=tr&p=1>, 20 Mart 2014.
- "Vekanüvis Cevdet Paşa Evrakı", *Tarih-i Osman-ı Encümeni Mecmuası*, No: 46, 1333.